

GHENDTSCHÉ·TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

50e jaargang - nr. 1

januari - februari 2021

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN

Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw

50e jaargang nr. 1

januari - februari 2021

Inhoud

- **Luc Devriese - Adrien Brysse** - *Graficus-Architect Lieven Cruyl en zijn Gents werk (1662-1684) Deel 2. Gezicht op oostelijk Gent in 1678: tussen twee Muidepoorten* 2
- **Jan Steeman** - *J.P. Hofman (1838-1894), Gents stadsingenieur-architect Oneervol ontslagen en ... onterecht helemaal vergeten* 10
- **Jan Steeman** - *Stadsarchitect J.P. Hofman. Bronnen en bibliografie* 23
- **Mark Rummens** - *Waar Edward Anseele (niet) geboren werd* 26
- **Luc Devriese** - *Van Karnemelkkoer tot fleurigste straatje van Gent: de Korhoenstraat* 36
- **Wim Van Driessche** - *Het driedelige oeuvre van Jules De Bruycker* 43
- **Eric Vermeirsch** - *De koperslager* 58
- **D. Roelants** - *Introductie van de pokkeninenting in Gent* 63
- **Maurice Vollaert** - *Molens Pilsen aan de Overzet - laatste jaren. Van papierproductie naar textielblekerij* 72
- *Lezers aan het woord* 76
- *Aan Daniël Van Ryssel, in dankbare herinnering* 80

GRAFICUS - ARCHITECT LIEVEN CRUYL EN ZIJN GENTS WERK (1662-1684)

Deel 2. Gezicht op oostelijk Gent in 1678: tussen twee Muidepoorten

Luc Devriese - Adrien Brysse

In dit tweede deel over Lieven Cruyl gaat de aandacht naar een opmerkelijk stadsgezicht kort na 1678 gemaakt. Dat gebeurde vermoedelijk in opdracht van Franse militairen, waaronder Vauban, die Gent belegerden en zonder veel moeite innamen. Het geeft de oostelijke contouren weer van de versterkte stad en gedeeltelijk ook wat daarbinnen te zien was. Dit documentair zeer interessante werk toont wat daar te zien was in proporties die veel beter zijn dan bij andere gezichten op Gent. ‘Gent in 1678’, begraven in Parijse archieven, is bij ons niet of nauwelijks gekend. In een derde deel zal het eveneens door Cruyl zeer goed weergegeven zuiden van de stad tussen de Vijfwindgaten, de Keizer- en de Sint-Lievenspoort, nader bekeken worden.

Een buitenbeentje in het werk van Lieven Cruyl beslaat een ruim twee meter lange papierstrook met een documentair heel interessante gezicht op Gent in, of omtrent 1678. Alvorens te beschrijven wat er te zien is op dit unieke stuk, moeten we eerst de uitzonderlijke omstandigheden bekijken waarin dit tot stand kwam. We kunnen dat doen aan de hand van een getuigenis van Lieven Cruyl, neergeschreven in het Latijn op het werk zelf.

Zelfs wie nooit een woord Latijn leerde, kan de bijzonderste stukjes zo vertalen en begrijpen. Heel speciaal is dat Cruyl dit maakte vanuit het geheugen, nadat hij al tien jaar lang in Italië verbleef: ‘... ex patria decennio absentem Italia ...’. Daarom moeten we hem de mindere kwaliteit vergeven, schrijft hij erbij. Het was een ‘rude specimen’, veel minder volmaakt dan wanneer hij het gezicht ter plaatse gemaakt zou hebben. Maar dat belet niet dat de schetsmatige weergave qua verhoudingen zo perfect is, dat het nauwelijks te geloven is, dat Lieven zoiets zoveel jaren later ver van huis kon maken. Had hij schetsjes van zijn vaderstad meegenomen op zijn verre reizen?

Ontstaan

Maar hoe kwam Cruyl er dan bij dit huzarenstukje te proberen? Hij legt uit: Lodewijk XIV, ofte Louis Quatorze, in de termen van Cruyl: Lodewijk de Grote (Ludovicus Magnus), de Zeer Christelijke Koning (rex christianissimus) van Frankrijk en Navarra, had met zijn legers, die het geluk aan hun zijde hadden (felicibus armis), in maart 1678 de stad Gent ingenomen. Geen geringe prestatie, want dat was de hoofdstad van Vlaanderen, een stad die meetelde onder de grote steden van de (toenmalige) wereld. Dit althans volgens Gentenaar Lieven Cruyl.

Hoewel het stuk geen opdrachtgever vermeldt, mogen we aannemen dat Cruyl, die toen in Frankrijk verbleef, blijkbaar door iemand van het Franse hof of de legerstaf (met o.m. Vauban en de maarschalk d'Humières) benaderd werd om de stad Gent te schetsen en daarbij vooral de vesten goed te laten uitkomen. Hetgeen hij effectief deed. Zo krijgen we in de middenpartij een opmerkelijk gezicht op het Spaans Kasteel en omgeving voorgeschoteld. Blijkbaar was hetgeen de legerstaf aan de oostelijke zijde zag en wat Cruyl schetste, van dien aard om een belegering op hooggelegen terrein aan het Eekhout en bij de Kortrijkse poort te verkiezen. Hetgeen effectief gebeurde (Neve, 1929). De andere zijden van de versterkte stad waren omgeven door uitgestrekte lage meersen die in no time door de belegerden konden drassig gemaakt worden of onder water gezet. Zij hoefden hiertoe slechts welbepaalde sluizen te sluiten en andere te openen (Gelaude, 2018).

Cruyl is karig met zijn commentaar over wat er te zien is. In zijn tekstje geeft hij enkel de grootste Gentse monumenten aan: Templum Cathedrale Sancti Bavonis, in zijn tijd door het volk (vulgo) nog steeds Sint-Jans genoemd. Vooral het hoge koor viel hem op: hoewel het weinig versierd is, overtreft het alle andere gotische gebouwen in de stad, schrijft hij. Weinig versierd? Uitwendig, moeten we eraan toe voegen. Daarnaast is er het Belfort met zijn uurwerk en beiaard, en het stadhuis (curia) gebouwd in architectura partim italico, partim gotico. Veel eleganter gotisch dan de Goten zelf zich ooit konden inbeelden, durf ik te affirmeren, schrijft de Gentenaar Cruyl niet zonder trots (zie deel 1). Verder nog is de Sint-Pieters abdijkerk goed herkenbaar.

Ons interesseert hier Cruyls weergave van het in andere documenten uit die tijd weinig beschreven en geïllustreerde zuidoosten en het noordoosten van Gent. Hoewel de weergave van gebouwen, straten en open ruimten schetsmatig is, en de nadruk op de vesten ligt, is er toch ruim voldoende te zien.

Afb. 1. De Muide. Fragment van 'Gent in 1678' door Cruyl door ons ingekleurd om een beter inzicht in het landschap te geven.
Voor commentaar: zie tekst. Prima Porta duidt de plaats aan van de Binnenste (jongste!) Muidepoort aan de stadsring bij de Bevelandsstraat;
Secunda Porta duidt de Buitenste (oudste!) Muidepoort aan aan de Vorkstraat op de Meulesteedsesteenweg. (ingekleurde afbeelding)

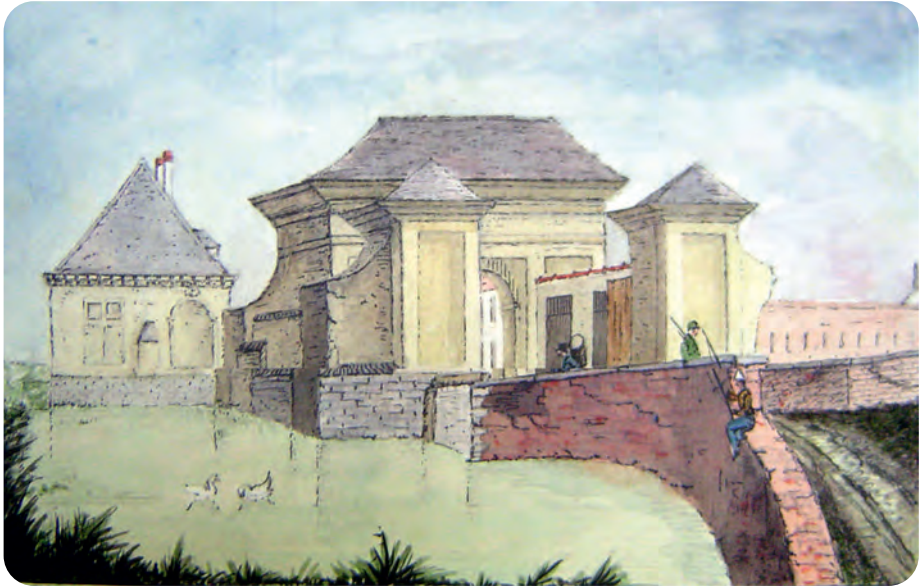
Muide

De Muide ligt vanouds in een moerassig gebied dat makkelijk onder water stond of overstroomd kon worden door het openen of sluiten van verschillende sluizen (Gelaude, 2018). Om de binnenstad via het noorden te verlaten kon men gebruik maken van een dijkweg langs de Sassevaart die over de Muide naar het dorp Meulestede loopt. Op de afbeelding is de lintbebouwing langsheen de weg duidelijk te herkennen aan de rode dakenlijn. De rest van het gebied was opgedeeld in kleine akkers die groenten voortbrachten voor de Gentenaars, zoals ook elders op geschikte akkergronden aan de rand van Gent gebeurde. Denk aan Ekkergem.

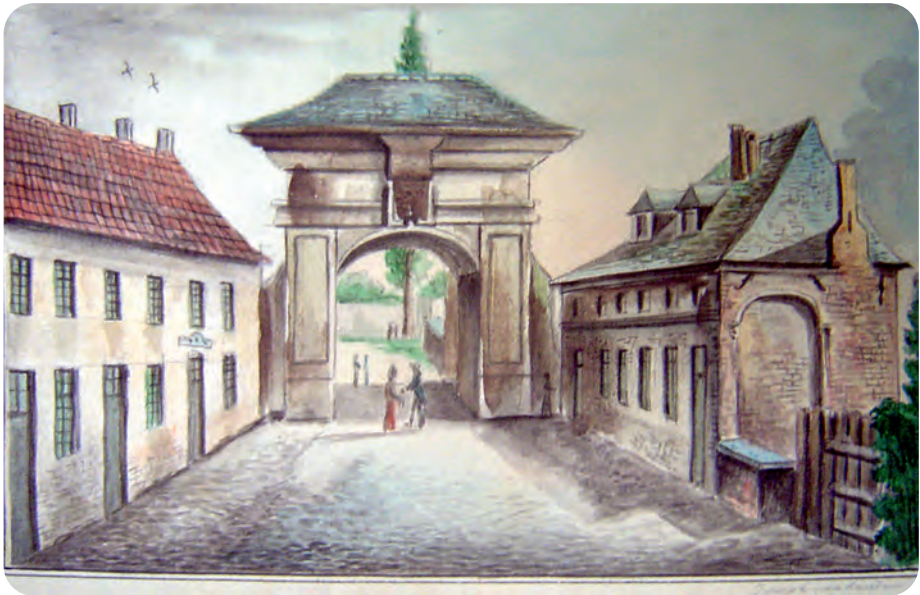

Afb. 2. De oudste (buitenste) Muidepoort *Porta Secunda* genaamd ter hoogte van de huidige Vorkstraat, vernieuwd in 1462 en afgebroken 1784 (Zwarte Doos, Atlas Goetghebuer).

Op het fragment van Cruyl, waar vermeld staat *Porta secunda Mudae*, werd de Buitenste Muidepoort gebouwd in 1323 (afb. 2). Dat was in de buurt van de huidige Vorkstraat (afb. 6) en kreeg benamingen als ‘duterste porte ter gal-

Afb. 3. De jongere (binnenste) Muidepoort in de versie gebouwd in 1577-1578 en afgebroken in 1829 (Zwarte Doos).

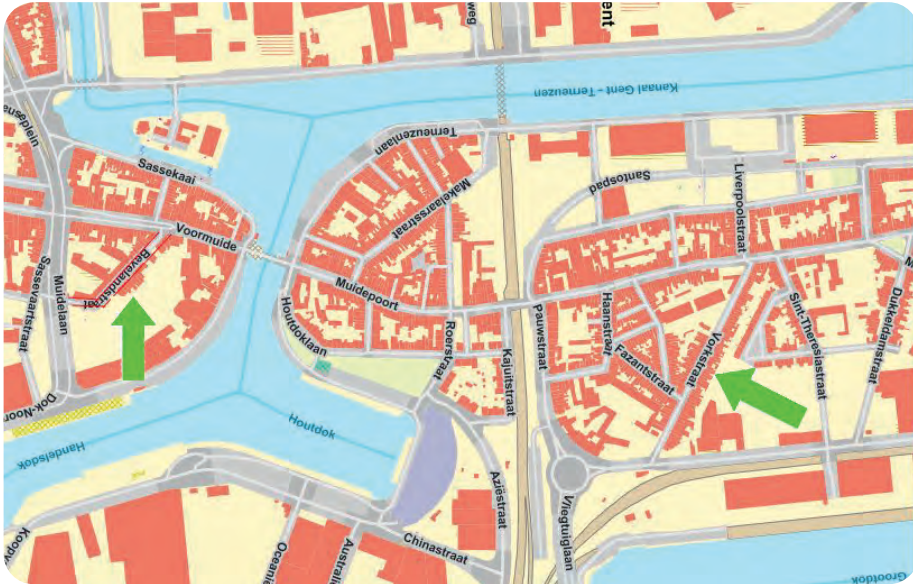
Afb. 4. Stadszijde van dezelfde jongere poort, ook Sassepoort genaamd (Zwarte Doos).

gen', 'porte an dende vander Muden' en 'porte ter Muden'. Deze 'buitenpoort' werd in de jaren 1782-1784 afgebroken. Een paar honderd meter buiten de poort ligt Meulestede, waar in tegenstelling tot wat de naam laat vermoeden, minder molens draaiden dan op de Muide. Het was burggrafelijk gebied en lag buiten de Vrijheid (jurisdictie van Gent) ten noorden van de Rietgracht bij de Kabelsteeg die de Meulesteedsesteenweg met de gelijknamige kaai verbindt. De windmolens staan op de Muide heel typisch op de bolwerken (bastions) van de vest en op de zandheuvels (rivierduinen) van het vroegere galgenveld tussen de Sassevaart en de Meulesteedsesteenweg. Een uitstekende korte beschrijving van de wijk is te vinden in het boekje *Wandelen doorheen de wijk Muide-Meulestede* van Bea Baillieuil (2002).

Afb. 5. Binnenste Muidepoort veldzijde naar Meulestede toe (SAG, schilderij De Noter)

Aan de onderkant van het in afb. 1 weergegeven fragment van 'Gent in 1678' staat een tweede poort weergegeven: *Prima Porta Mudae*. Die poort (afb. 3, 4 en 5) stond ter hoogte van de huidige Muidelaan, deel van de stadsring tussen het Neuseplein en Dok-Noord. Het tracé van het bastion rechts van de poort herkent men nog in de Bevelandstraat. Deze (binnenste) Muidepoort dateert van de jaren 1577-1578, toen Gent onder een calvinistisch bewind kwam te staan. Om zich in deze periode van godsdienstoorlogen beter te verdedigen, werden vesten rondom de stad aangelegd, ongeveer op het tracé van wat nu de drukke stadsring is. Het vreemde uitsteeksel dat de Muide vormde, kreeg daarom een tweede poort die meer aansloot bij de stadsomwalling, lopend van

Afb. 6. Kaart vande Muide met de locaties Bevelandstraat en Vorkstraat (Geopunt Vlaanderen)

de Dampoort naar de Blaisantvest. Hoewel elders massaal gebouwen buiten de omwalling gedwongen werden afgebroken (denk aan het Rijke-Klarenklooster in Gentbrugge waarover in een volgend nummer meer) heeft men de Muide niet platgegooid.

De Muide heeft lang zijn twee poorten behouden maar de naamgeving ervan spoorde van geen kanten. Op deze kaart heet de oudere poort Secunda Porta en de jongere Prima Porta. Ze duiden de volgorde van de poorten aan voor wie vanuit het centrum naar het noorden reist. Andere documenten vermelden dan weer net het omgekeerde. Om verwarring te vermijden is het beter van Binnenste en Buitenste Muidepoort te spreken. Ook deze termen zijn in de archieven te vinden (Devriese, 2008).

Met dank aan Frank Gelaude

Bibliografie

- Baillieuil, B. (2002). *Wandelen doorheen de wijk Muide-Meulestede*, Stad Gent, Monumentenzorg, pp. 55.
- Bergmans, P. (1914). Cruyl, Lieven. Vue panoramique de Gand en 1678. In: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, jg. 22, p. 36-43.
- Bergmans, P. (1915). *Panorama de Gand en 1678 par Lievin Cruyl*, Commission des Monuments de la ville de Gand, Gent. p. 1-3.
- Devriese, L. (2008). Naamsveranderingen van Gentse stadspoorten. Deel 3. Muidepoorten, Sassepoort of Tolpoort? In: *De Heraut*, jg. 43 nr. 1, p. 3-12.
- Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de stad Gent, een geomorfologisch en historisch onderzoek van menselijke ingrepen in de waterhuishouding van het middeleeuwse Gent*. Onuitgegeven doctoraalscriptie, UAntwerpen, p. 139, 143, 248.
- Neve, J.E. (1929). *Gand sous l' occupation par Louis XIV. 1678, 1701-1706 et 1708*. Gent, Claeys-Verheughe.

Al betaald voor het nieuwe jaar?

Als naar gewoonte sturen we het eerste nummertje van de nieuwe jaargang naar alle leden van vorig jaar.

Als je, door vergetelheid of om een andere reden het lidmaatschap niet vernieuwde, zal dit het laatste nummer zijn dat je ontvangt, tenzij je alsnog betaalt...

Twijfel je er aan of je al betaalde: geen probleem, je stuurt een mailtje naar g.t@telenet.be of je zendt een briefje naar HHKG, Groot Begijnhof nr. 46, 9040 Sint-Amandsberg.

Graag ook een berichtje als je het abonnement stop zet. Dat bespaart ons nodeloze oproepen.

Best je lidnummer er bij vermelden. Het staat bij je naam op het adresetiket. Wie ie het niet vindt, hoeft zich geen zorgen te maken.

Dat is enkel een hulpmiddel voor ons, geen vereiste.

J.P. HOFMAN (1838-1894) GENTS STADSINGENIEUR-ARCHITECT

Oneervol ontslagen en... onterecht helemaal vergeten

Jan Steeman

Tussen 1866 en 1878 was Jean Pierre Hofman aan de slag bij de dienst van openbare werken van de Stad Gent. Vanaf 1873 stond hij er aan het hoofd als ingenieur-directeur. In die periode werd de dienst geconfronteerd met grote uitdagingen: de eerste plannen voor de uitbreiding van de voorhaven werden getekend, de wijk rond het Citadelpark werd ontwikkeld én de stad zou snel haar eerste tramlijnen krijgen. Aan de beloftevolle carrière kwam echter snel een einde toen Hofman werd ontslagen na beschuldigingen van belangenvermenging. Hierdoor raakte de man in de vergetelheid. Dit proberen we nu een beetje recht te zetten aan de hand van een biografische schets (1).

In het Jaarboek 2020 Van Mensen en Dingen (KBOV) verscheen een korte geschiedenis van de ingrijpende modernisering van het beer ruimen in die tijd, een ondergewaardeerd onderdeel van ons verleden (en heden!). In deze bijdrage een biografie van deze figuur die tussen de plooiën van de stadsgeschiedenis viel omwille van een verkeerd uitgelopen project voor de modernisering van de stadsreiniging, die tot het gedwongen ontslag zou leiden van J.P. Hofman, als ingenieur-directeur van de stadswerken. Aan het eind van dit artikel wordt het onverkwikkelijke verhaal uit de doeken gedaan

Jeugd en opleiding

Jean Pierre Hofman werd geboren op 28 februari 1838 in het Ingelandgat in Gent als zoon van Johannes Andreas Hofman (1802-1881), muzikant, en Coleta Josepha De Pannemaecker (1808-1883). Hij was de op één na jongste uit een gezin van zeven kinderen, dat verder uitsluitend uit meisjes bestond. Terwijl zijn zussen zich toededen op het maken van kunstbloemen, kreeg hij als enige zoon de kans om te studeren. Na zijn voorbereidende studies aan het Koninklijk Atheneum aan de Ottogracht startte hij in 1856 met de opleiding

tot burgerlijk ingenieur aan de 'École du Génie Civil' verbonden aan de Gentse Universiteit (afb. 1). Hij studeerde af in 1862.

Afb. 1. Briefhoofd van Hofman. (Liberaal Archief, Archief van het Van Crombrugge's Genootschap).

Tijdens zijn studententijd was hij een enthousiast lid van het 'Taalminnend' Studentengenootschap 't Zal Wel Gaan ('t Zal). Deze bekende studentenvereniging werd in 1852 door een aantal leerlingen van de poësisklas aan het Atheneum gesticht. Hofman liep er in die periode ook school, wellicht in de industriële afdeling. Het is dus niet onmogelijk dat de jonge Hofman reeds voor zijn studie aan de universiteit kennismaakte met het gedachtegoed van 't Zal Wel Gaan. Hij zou tot aan zijn dood ook lid blijven van de alumnivereniging van 't Zal.

Hofman legde als student ook in andere liberale verenigingen een groot engagement aan de dag. Zo was hij een van de stichtende leden van het Van Crombrugge's Genootschap in 1857. Hij was het zelfs die, bij een banket aangeboden aan Charles Van Nerum (1805-1885), n.a.v. diens 25-jarig jubileum als hoofdonderwijzer, het idee formuleerde om een 'Bond der oudleerlingen der Gentse stadsscholen' op te richten. Hij werd opgenomen in het bestuur en bekleedde tot 1860 de functie van bibliothecaris. Hij legde toen uit ongenoegen deze functie neer. Blijkbaar kon hij slechts zelden aanwezig zijn op de vergaderingen en daarop werd door het bestuur kritiek geuit. (2) Verder vinden we zijn naam ook terug in de ledenlijsten van het Willemsfonds.

Op 26 oktober 1864 huwde hij met Irma Aimée Dubois (1844-1905), dochter van een handelaar in tabak en vlas uit Ath. Het koppel kreeg in totaal vijf kinderen: Jean (1864-1888), Eugenie (1867-1915), Georges (1869-1911), Lucien (°1872) en Paul (°1878).

Bij de stedelijke administratie

In 1866 werd de 'Service des Travaux' van de stad gereorganiseerd. Op dat moment stond Adolphe Pauli (1820-1895) aan het hoofd van de dienst. Hij had een inspecteur, drie opzichters en een aantal conducteurs onder zijn leiding. Bij de reorganisatie werd de functie van inspecteur afgeschaft. Om Pauli van zijn zware taak te ontlasten, nam de stad een nieuwe ingenieur in dienst voor de supervisie van de vier conducteurs. Het was Jean Pierre Hofman die deze nieuwe functie vanaf 1 juli 1866 zou uitoefenen.

Amper een jaar later, in 1867, werd de dienst opnieuw herschikt. Adolphe Pauli werd in oktober van dat jaar immers benoemd tot buitengewoon hoogleraar aan de universiteit en diende zijn ontslag in als directeur van de stadswerken. Aan het hoofd van de dienst vond er zo een wissel plaats. Hofman nam de functie over van ingenieur-directeur van de stadswerken, terwijl Pauli op post bleef als raadgevend architect. Hofman kreeg daarop een jaarwedde toegekend van 5000 frank, een bedrag dat, gezien de verantwoordelijkheid, zeker te verdedigen viel, maar nog steeds een peulschil bleek in vergelijking met wat de ingenieurs ontvingen in de andere steden. Pauli verdiende als 'architecte consultant' 2000 frank.

In november 1873 trad Pauli ook terug als adviserend architect, na zijn benoeming als gewoon hoogleraar. Hij zou wel paraat blijven, wanneer de stad nood had aan zijn expertise. Op de gemeenteraadszitting van 17 november 1873 kreeg Pauli de onbezoldigde titel van Erestadsarchitect. Vanaf dan stond Hof-

man alleen aan het roer als ingenieur-directeur van de stadswerken.

Bouwdossiers overgenomen van Pauli

Zonder alle realisaties van Hofman in detail te willen bespreken, volgt hier een greep uit de belangrijkste realisaties van de architect. In heel wat opdrachten is de invloed van de raadgevend architect Pauli nooit ver weg. In een aantal gevallen, zoals de renovatie van het stadhuis en de aanleg van de Westerbegraafplaats, ging het om dossiers die hij van zijn voorganger overnam. Bij een aantal andere werken, zoals de scholen die we verder kort zullen bespreken, is het duidelijk dat de raadgevend architect mee aan de tekentafel zat.

De aanleg van de Westerbegraafplaats, destijds ook wel het Geuzenkerkhof genoemd, verliep in een ideologisch geladen sfeer. De Kerk zag het immers niet graag gebeuren dat de stad zich nu ook ging mengen in de aanleg van kerkhoven. Pauli ontwierp de monumentale neoclassicistische toegangspoort en de omheiningmuur. De aanleg van de funderingen werden onder zijn toezicht geplaatst in 1867. Pas in 1869 werd aangevangen met de bouw van de muur en de toegangspoort. Hiervoor maakte Hofman, inmiddels aangesteld als ingenieur-directeur, het bestek op. De begraafplaats werd in 1873 in gebruik genomen. (3)

Het stadhuis onderging vanaf 1867 een grondige restauratie. Hiervoor werd zelfs de grote en in die tijd onbetwiste Franse specialist ter zake Eugène Viollet-le-Duc (1814-1879) geraadpleegd. Het gebouw werd hersteld volgens de principes van de neogotiek, waardoor het een middeleeuwse look meekreeg als nooit tevoren. De voornaamste bijdrage van Hofman bestond, naast de dagelijkse leiding van de werken na het vertrek van Pauli, uit de reorganisatie van de inwendige structuur van het gebouw. Zo werd onder andere de gemeenteraad terug ondergebracht in de zgn. Colleezaal van de Keure, waar hij nu nog steeds zetelt. Samen met een aantal valse wanden, werd het interieur uit het begin van de 19de eeuw verwijderd. De oude gemeenteraadszaal werd op haar beurt heringericht als kantoren voor de stadsadministratie. (4) Ook de bouw van een overdekte markt aan de Rekelingestraat (toen Hoge Zonnestraat) is een dossier dat Hofman van zijn voorganger overnam. Pauli had in de jaren '60 heel wat plannen opgesteld voor diverse markthallen heren der in de stad. De meeste projecten werden niet gerealiseerd, met uitzondering van zijn plan voor de bouw van een overdekte markt aan de Rekelingestraat, nadat de vorige markthal werd verwoest bij een brand. Het gebouw werd pas omstreeks 1878 opgetrokken onder leiding van Hofman, die het oorspronkelijke ontwerp zoveel mogelijk ongemoeid liet, op een paar technische

aanpassingen na. In de aanloop van de Wereldtentoonstelling 1913 werd het gebouw door architect Ernest Van Hamme (1856-1932) in een nieuw eclectisch jasje gestoken.

Een andere opdracht uit het begin van zijn carrière was de aanpassing van de Hoofdwacht op de Kouter. In 1867 nam de krijgsraad van Oost-Vlaanderen, die er tot 1885 vergaderde, daar zijn intrek. Hofman stelde het bestek op. Er werd een neveningang gecreëerd aan de Kouter die rechtstreeks toegang verschaftte tot de lokalen van de krijgsraad via een nieuwe trappenhal. Ook de ruimte onder het dak zelf werd heringericht naar de vereisten van de nieuwe functie. (5)

Stadsscholen

Een van de meest tastbare overblijfselen van Hofmans oeuvre is de gewezen meisjesschool in de Academiestraat in neoromaanse stijl. Deze stijl werd door Pauli geïntroduceerd in het Gentse straatbeeld en het gebouw vertoont dan ook veel gelijkenissen met de Nijverheidsschool die een tiental jaar voordien naar zijn ontwerp en onder zijn leiding werd gebouwd. Dat ontging ook de tijdgenoten niet: ‘Wat den stijl betreft, het ontworpen gesticht zal in die romaansche bouworde opgevat zijn, waarvan de school op de Lindelei een zoo

Afb. 2. Jongensafdeling van de vroegere bebouwing van de Carpentierschool aan de meulesteedsesteenweg (Foto: Collectie Denis Pieters)

schoon exemplaar oplevert.’ (6) Omstreeks 1890 werden de gebouwen aangepast door Charles Van Rysselberghe om er de brandweer in onder te brengen. Zo moesten de neoromaanse ramen op de benedenverdieping plaatsmaken voor drie grote poorten voor de brandweerwagens, waardoor het oorspronkelijke gevelconcept gedeeltelijk verloren is gegaan. Ook het smeedijzeren hek dat aanvankelijk de voortuin van de openbare weg scheidde, verdween mettertijd. Anno 2019-2020 werd het hele complex, samen met de gebouwen van de Academie, omgevormd tot appartementen.

Op de Meulesteedsesteenweg werd in 1870 eveneens een school opgetrokken in neoromaanse stijl naar ontwerp van Pauli, al tekende Hofman de eigenlijke plannen en stelde hij het lastenboek en bestek op. In 1876 werd het complex uitgebreid door Hofman (afb. 2). In 1928 brandde deze Carpentierschool af en werd het geheel vervangen door een moderner complex.

Eveneens in 1870 kreeg Hofman de opdracht voor de bouw van een meisjesschool aan de Zwijnaardsesteenweg, nadat het pand dat de stad tot dan huurde in Sint-Pieters-Aaigem te klein was geworden. Het oorspronkelijk ontwerp voorzag in een woning voor de onderwijzeres, met langs weerskanten een vleugel met vier klassen. De stad opteerde ervoor om voorlopig enkel de rechtervleugel te realiseren. Door een aantal bezwaren van de provincie liep het project vertraging op, maar in de herfst van 1872 kon de school alsnog haar deuren openen. In 1885 werd de school aanzienlijk uitgebreid. Het gebouw is nog steeds in gebruik als stadsschool De Spiegel. (afb. 3)

Verder voerde hij ook veranderingen uit aan een reeds lang verdwenen school in de Barrestraat (1873) en paste hij de infirmerie en het huis van de grootjuffer van het gewezen Sint-Elisabethbegijnhof aan om als school te kunnen gebruiken (1878). Een andere school waarvoor Hofman uitbreidingsplannen tekende was de Nijverheidsschool aan de Lindelei. Zo bouwde hij in 1876 aan de westkant van het complex een aantal lokalen bij, zoals een weefatelier, een motorenzaal, leeszaal en auditorium.

In de periode 1871-1874 stelde Hofman ook een aantal ontwerpen op voor een nieuwe meisjesschool aan de Wispelbergstraat (toen Casinostraat), maar geen enkel van deze voorstellen werd gerealiseerd.

Afb. 3. Stadsschool De Spiegel. (Foto van de auteur, 2020).

Nieuw woonkwartier rond het Citadelpark

De stratenaanleg rond het Citadelpark is misschien wel de belangrijkste bijdrage van Hofman aan Gent. In 1870 kocht de stad na lang onderhandelen de militaire gronden van de citadel over van de staat voor 1 miljoen goudfrank. Hofman werd belast met de verkavelingsplannen voor het terrein. Van de 19 hectare voorzag hij er 11 als woonzone. Hofman ontwierp zo de Leopold II-laan, parallel aan de Kortrijksesteenweg die werd verbonden met een aantal verbindingsstraten zoals de Filips Van Marnixstraat, de Willem Van Nassaustraat, de Lamoraal van Egmontstraat en de Hendrik Van Brederodestraat. In een oorspronkelijk ontwerp vatte Hofman overigens het idee op om de Kazematten volledig af te breken en op de kern van het terrein een pleintje te voorzien waarop acht straten zouden uitmonden, maar zolang het leger niet over een nieuwe kazerne beschikte konden de oude gebouwen van de citadel niet volledig verdwijnen. De parkaanleg van acht hectare was in handen van de stadshovenier Hubert Van Hulle (1827-1900). De plannen van Van Hulle en Hofman werden pas in 1874 goedgekeurd.

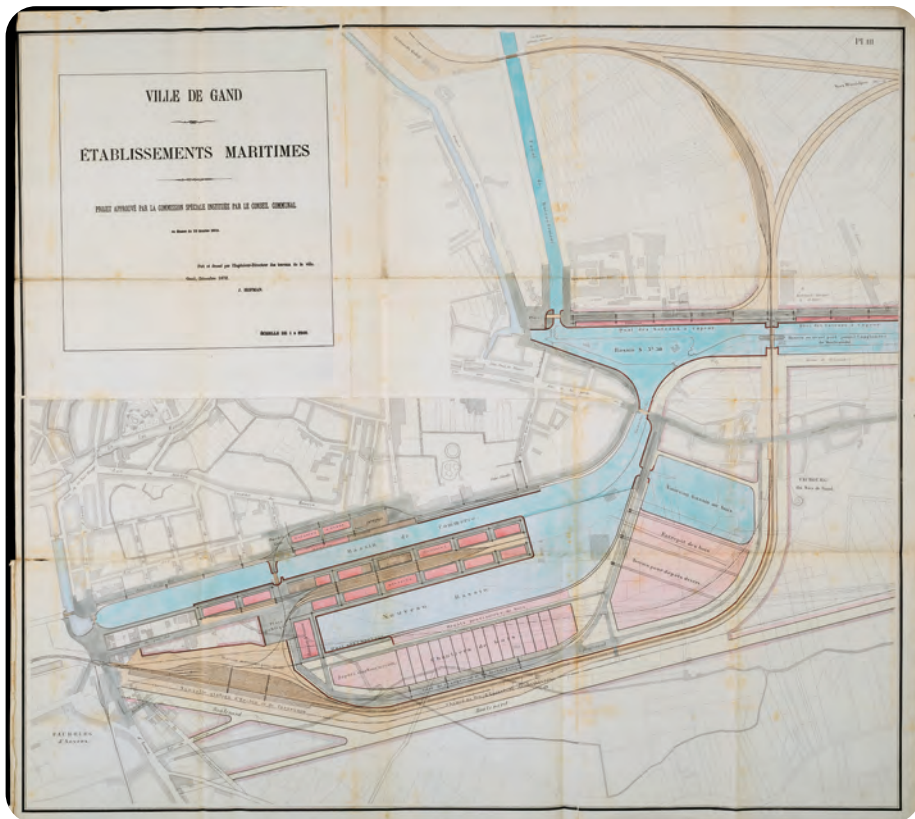

Afb. 4. Woonhuis van Hofman aan de Kortrijksesteenweg, door hemzelf ontworpen (Foto van de auteur).

De nieuwe straten werden volledig bebouwd met typisch 19de-eeuwse neo-classicistische architectuur. Ook Hofman trok er in 1876 zijn eigen woning op langs de Kortrijksesteenweg, met een tuin – eigenlijk een deel van het gewezen park uit 1872 – die doorliep tot aan de Leopold II-laan. Van daaruit kon hij de omvangrijke werken in de buurt van de citadel immers beter coördineren. Het statige herenhuis is nog steeds vrij goed bewaard (afb. 4).

Uitbreiding van de Voorhaven (7)

Tijdens de Hollandse periode werd het Kanaal Gent-Terneuzen aangelegd, dat tot aan Sas van Gent het tracé van de Sassevaart volgde (1827). De stad Gent besloot om een handelsdok te graven tussen de Dam- en Sassepoort. Het werd twee jaar later feestelijk ingehuldigd. In het midden van de 19de eeuw werd duidelijk dat door de toegenomen scheepvaart met steeds grotere vaartuigen,

Afb. 5. Plan voor de uitbreiding van de Voorhaven, opgesteld door Hofman (1870) (Collectie Universiteitsbibliotheek Gent).

een vergroting van het kanaal noodzakelijk werd. Na lange onderhandelingen en discussies, werd door de overheid 3 miljoen frank vrijgemaakt voor de werken en werd een commissie samengesteld met vertegenwoordigers van de stad en de staat om de aanpassingen aan het kanaal – die we verder buiten beschouwing laten – en de verbeteringen aan de voorhaven te coördineren. De commissie kwam – als antwoord op een plan van de centrale overheid – met een plan op de proppen, bestaande uit vijf fasen, uitgetekend door Hofman, secretaris van de vergadering (afb. 5).

In een eerste fase zou werk gemaakt worden van het uitgraven van het Houtdok, in het ontwerp van Hofman nog afgesneden van het Handelsdok door een brug. De tweede fase omvatte de aankoop van diverse meersgronden (ong. 35 ha) om ruimte te creëren om alle geplande werken uit te kunnen voeren. In een

derde fase zouden het bestaande dok verder uitgediept worden, nieuwe kaaien aangelegd en hangars opgetrokken worden. Een volgende, vierde, fase hing af van de vorderingen aan het kanaal. Men opperde daarbij het idee om de sluis aan de Muide af te breken en het nabijgelegen (nog steeds bestaande) eilandje te liquideren, zodat het nieuwe Tolhuisdok zou ontstaan en er een betere (rechtstreekse) verbinding ontstond tussen het kanaal en het Handelsdok. De Voorhaven zou tot aan Meulestede worden verbreed, uitgediept en voorzien worden van de nodige infrastructuur. Als sluitstuk van het hele project zou vervolgens een nieuw dok gegraven worden ten noorden van het bestaande Handelsdok. Dit laatste dok zou er nooit komen. (8)

Aan het rudimentaire plan dat door Hofman werd opgesteld, zouden nog heel wat wijzigingen worden aangebracht en lang niet alles werd gerealiseerd. Het zou nog tot 1880 duren tot men effectief aan de slag kon. Omstreeks 1886 waren de werken afgerond, o.l.v. de nieuwe stadsingenieur Braun, die het hele plan politiek heeft kunnen recupereren. Tien jaar later werd hij immers burgemeester.

Ontslag

Terwijl Hofman bij zijn promotie in 1867 nog geprezen werd als ‘un fonctionnaire d’une aptitude remarquable et d’une grande activité’ (9) kreeg dit vertrouwen in 1878 een enorme deuk. In de loop van dat jaar kreeg het stadsbestuur bezwarende documenten in handen, waaruit bleek dat Hofman zich een aantal jaren voordien had schuldig gemaakt aan belangenvermenging. Hij onderhield blijkbaar zakelijke relaties met een aantal concessieaanvragers waarvan hij de aanvraagdossiers mee diende te evalueren.

Het ging hierbij om dossiers over de aanleg van een tramnet in Gent en een concessieaanvraag voor het ledigen van beerputten door middel van een zogenaamd ‘reukloos stelsel’.

Hofman was inderdaad betrokken in de ontwikkeling van een verbeterde procedure voor het geurloos ledigen van beerputten, met de hoop er winst uit te puren, terwijl hem als stadsingenieur meermaals werd gevraagd om de procédés van zijn concurrenten te evalueren. Helemaal link werd het toen duidelijk werd dat zijn voormalige zakenpartner Henri Parmentier (1837-1877) een financiële deal sloot met de Britse financier Louis Antoine Ritterbandt, net op het ogenblik dat diens aanvraag tot de exploitatie van het Gentse tramnet, een vrij technisch dossier waarbij de expertise van de stadsingenieur onontbeerlijk was, onder de loep werd genomen. Hofman ging in de verdediging, onder meer door aan te tonen dat van de concessieaanvraag voor het ruimen van beer

nooit iets in huis was gekomen. Hofman kon echter geen cruciaal bewijsmateriaal voorleggen en op 26 november 1878 werd hij ontslagen als ingenieur-directeur.

Over de modernisering van het beerruimen gepromoot door Hofman, vind je meer in Jaarboek 2020 *Van Mensen en Dingen*. Over het ontslag wordt in meer detail gehandeld in volgend GT nummer

Afb. 6. Pand aan het Edward Anseelepein (toen Garenmarkt) waar de verhandel van Hofman gevestigd was. Wie goed kijkt ziet zijn naambordje rechts van de poort.
(Foto: Beeldbank Gent).

Opvolging

Zodra het nieuws bekend raakte dat de functie van ingenieur bij de stad vacant was, stroomden de sollicitaties binnen. De stad opteerde echter voor een interne reorganisatie van de technische dienst. In de gemeenteraadszitting van 10 februari 1879 werd Emile Braun aangeduid als nieuwe stadsingenieur. De verantwoordelijkheden van de raadgevend architect werden uitgebreid en zo werd Adolphe Pauli terug aan boord gehesen. Maar andermaal zou blijken dat

Afb. 7. Het graf van ingenieur Hofman op de Westerbegraafplaats. Helaas is zijn portret op de grafsteen sterk verveerd. Tot zover is dit de enige afbeelding die we van hem terugvonden (Foto van de auteur,).

zijn drukke bezigheden aan de universiteit niet te combineren vielen met deze functie. Toen hij van de centrale overheid de opdracht toegewezen kreeg voor de bouw van het Instituut der Wetenschappen, diende hij opnieuw zijn ontslag in. Hij duidde Charles Van Rysselberghe aan als zijn opvolger in oktober 1879.

Privé ondernemer

Na zijn ontslag bij de stad gaf Hofman een wending aan zijn beroeps carrière. In 1880 trad hij in dienst van de groothandel in verfwaren ‘Lebegge-Van Paemel’, gevestigd in de Bennesteeg. Vanaf 1 januari 1881 nam hij het bedrijf over: ‘Je continuerai pour mon compte personnel le commerce en gros de Couleurs, Teintures et Produits chimiques, ainsi que la fabrication des Vernis anglais et autres.’ (10) Hij vestigde zich op de Garenmarkt (het huidige Anseeleplein) en bleef zaakvoerder tot aan zijn dood. De gebouwen waarin Hofman zich vestigde (afb. 6) bestaan niet meer. Momenteel (anno 2020) wordt de plek ingenomen door kantoren van het OCMW. Hij overleed uiteindelijk op 29 juni 1894 aan de gevolgen van een beroerte, amper 56 jaar oud. Hofman werd begraven op de Westerbegraafplaats. Het graf, waarin ook zijn echtgenote en oudste zoon begraven liggen, bleef bewaard (afb. 7).

Noten

- 1 Steeman, J. KBOV Jaarboek 2020 *Van Mensen en Dingen*.
- 2 Liberaal Archief. Archief van Van Crombrughe’s Genootschap (Gent). Briefwisseling 1859-1862.
- 3 Wylleman (1973). *Architect Adolphe-Eduard-Theodore Pauli, 1820-1895*. Gent: RUG. pp. 321. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 196-197. Voor meer kader zie: Hernalsteen, A. (2000). *De Westerbegraafplaats van Gent*, Provincie Oost-Vlaanderen, Gent, pp. 59.
- 4 Voor meer info i.v.m. deze restauratie zie: Van Tyghem, F. (1978). *Het Stadhuis van Gent, Kon. Academie*, Brussel, Deel I, p. 225-240.
- 5 De Vuyst, W. (2001). De Handelsbeurs: de metamorfoses van de Gentse hoofdwacht (18de – begin 20ste eeuw). In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. jg. 55, p. 297-346.
- 6 *Gemeentebulletijn der Stad Gent*, zitting van 7 juni 1870, p. 441.
- 7 Voor een uitgebreidere uiteenzetting over de uitbreiding van de haven zie: Decavele, J., De Herdt, R. (1976) *Gent op de wateren en naar de zee*, Mercatorfonds, Antwerpen, p. 219-234.
- 8 *Gemeentebulletijn van de Stad Gent*, zitting d.d. 21 april 1873, p. 384-400.
- 9 Stadsarchief Gent. Reeks D. Personeelsdossiers. D2_6. Pauli, Adolphe.
- 10 Universiteit Gent. Fonds Vliegende Bladen. Couleurs. Marchands et Fabricants.

STADSARCHITECT J.P. HOFMAN. BRONNEN EN BIBLIOGRAFIE

Jan Steeman

Boeken en artikels

- Baillieul, B., Van der Linden, G. en Van den Bossche, H. (1982). Het Citadelpark te Gent. In: *Monumenten en Landschappen*, jg. 2 nr. 1, p. 42-45.
- Balthazar, H. (1977). *Het taalminnend studentengenootschap 't Zal wel gaan* (1852-1977). Archief RUG, Gent, pp. 67.
- Bruneel, O., Braun, E. (1881). *Gand et ses installations maritimes: notice historique, technique et commerciale*, Annoot-Braeckman, Gent, pp. 60.
- Capiteyn, A., Decavele J. (1981). *In steen en brons van leven en dood: inventaris van de waardevolle grafmonumenten en portretgalerij van verdienstelijke personen rustend op de begraafplaatsen van de Stad Gent*. Dienst stedelijke begraafplaatsen, Gent, pp. 331.
- Decavele, J. (1977). *Honderdvijftig jaar kanaal Gent-Terneuzen*. Stad Gent, Dienst voor Culturele Zaken. pp. 105.
- De Herdt, R., Deseyn, G., Van den Hole, W. (1985). *100 jaar plantsoendienst: promenades, parken, functioneel groen*. MIAT, Gent, pp. 88.
- Demoor, H. (1951). *Flitsen uit de geschiedenis van het Koninklijk Atheneum voor jongens te Gent: in het raam van de evolutie van het Rijksmiddelbaar onderwijs in België*. Staelens, Gent, pp. 212.
- Devolder, K. (1994). Gij die door 't volk gekozen zijt...: de Gentse gemeenteraad en haar leden, 1830-1914. *Verhandelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. pp. 555.
- D'Hondt, B. (2014). *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat: gids door 150 jaar liberaal leven te Gent*. Snoeck, Gent, pp. 284.
- Everaert, C. (1997). *Liber magistrorum, 1797-1997 Ecole centrale du Département de l'Escaut tot Koninklijk Atheneum te Gent*. Vriendenkringen Voskensscholen en Gent (Ottogracht), Gentbrugge, pp. 534.
- Everaert, G. (2013). *Opgeknapt: 10 monumenten in de Gentse Kuip en de Expo van 1913*. Dienst Monumentenzorg en Architectuur, Gent, pp. 159.
- Gaspard. (1888). *A la mémoire de J. Hofman, candidat en médecine interne a*

l'hospital civil, 1865-1888. Van Doosselaere, Gent, pp. 16.

Hofman, J. (1872). Etude sur l'assainissement des villes, au point de vue spécial des villes de Belgique. In: *Annales des Travaux publics de Belgique*. jg. 30, p. 5-54.

Hofman, J. (1879). *Ma révocation comme ingénieur-directeur des travaux de la ville*. Waem-Lienders, Gent, pp. 19.

Hoste, L. (1982). *Gentse stadstrams en -bussen: sprokkels geschiedenis, anekdoten en liedjes 1873-1981*. Gent, Heemkundige en Historische Kring, pp. 165.

Lekens, L., Lagrou, J. (1996). *De Muide*. De Klaroen, Nazareth, pp. 126.

Stad Gent. (1873). *Chemins de fer américains: rapport du collègue et projet de convention*. Annoot-Braeckman, Gent, pp. 63.

Van de Wiele, J., De Herdt, R., Demoen, E. (1988). *De markt: economisch forum en kloppend hart van agrarische, stedelijke en industriële maatschappijen*. Kritak, Leuven, pp. 264.

Van Tyghem, F. (1976). Het Stadhuis van Gent: voorgeschiedenis, bouwgeschiedenis, veranderingswerken, restauraties, beschrijving en stijlanalyse. *Verhandelingen Koninklijke academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België*, Brussel, 2 vol.

Van Tyghem, F., Bouckaert, V. (1993). De brandweerkazerne in de Academiestraat. In: *De Gentse Brandweer: 100 jaar in de Academiestraat*. Snoeck-Ducaju, Gent, p. 54-79.

Van Wesemael, M. (1975). Nu honderd jaar geleden kwam de allereerste tram door Gent, die oude stede, – veni, vidi, vici – ‘te paard’ gereden. In: *Ghendtsche Tydinghen*. jg. 4 nr. 2, p. 52-63.

Verkinderen, D. (1988). *Van Crombrughe's Genootschap van 1857-1875*. Liberaal Archief, Gent, pp. 154.

Vermandel, L., Hofman, J. (1873). Ville de Gand. Établissements maritimes. Commission spéciale instituée par le Conseil communal pour l'étude des diverses questions relatives a l'extension des établissements maritimes de la ville. *Rapport au conseil communal.*, Annoot-Braeckman, Gent, pp. 12.

Vivès, E. (1871). *Statuts de la société en commandité sous la dénomination Compagnie générale de Vidanges à vapeur sous la raison social de E. Vivès et Cie*. Gyselynck, Gent, pp. 19.

Wylleman, L. (1973). *Architect Adolphe-Eduard-Theodore Pauli, 1820-1895*. RUG, Gent, pp. 321. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling)

Kranten

La Flandre Libérale, 1878-1881, 1894

Le Bien Public, 1878

Le Journal de Gand, 1878, 1894

Le Nouvelliste de Gand, 1872, 1878

Andere periodieke uitgaven

Bulletijn van de Stad Gent, (Bulletin communal de la Ville de Gand) 1867-1894

Rapport sur la situation de l'Université de Gand, 1858-1863

Verslag over het Bestuur en de Toestand van de Stad Gent, 1866-1869

Wegwyzer der Stad Gent, 1867-1894

Archiefbronnen

Liberaal Archief. Archief van het Van Crombrugge's Genootschap (Gent). Inkomende en (uitgaande) brieven. (1859-1894)

Stadsarchief Gent. Reeks D: Personeelszaken. D2_6 Personeelsdossiers: Braun, Emile; Hofman, Jean-Pierre; Pauli, Adolphe; Rysselberghe, Charles Van

Stadsarchief Gent. Reeks R: Politie. R621 Salubrité publique. Correspondance

Stadsarchief Gent. Reeks S: Openbare gezondheid. S160 Ruimen van fecaliën

Stadsarchief Gent. Reeks X: Transport en Telecommunicatie. X5_1 Tramwegen, voorafgaande inrichtingen...

Universiteit Gent. Archief. Inschrijvingsregisters 1849-1863 (reg. 4A4)

Universiteitsbibliotheek Gent. Fonds Vliegende Bladen. Couleurs. Marchands et Fabricants. BIB.VLBL.HFI.C.251.10

WAAR EDWARD ANSEELE (NIET) GEBOREN WERD

Mark Rummens

Aan de gevel van de woning Penitentenstraat 6-12a hangt een bord met de vermelding dat dit het geboortehuis van Edward Anseele (1856-1938) zou zijn (afb. 1). Goed geprobeerd, maar duidelijk fout. Reeds in 1995 wees Deseyn uiterst beknopt op de fout in een algemeen artikel over Anseele, maar blijkbaar heeft dit niet gebaat. In deze bijdrage wordt in detail beschreven dat het huis onderdeel was van wat nu een gebouw is tussen de Sint-Amelbergastraat en de Ottogracht.

Afb. 1. Herdenkingsplaatje op het verkeerde huis in de verkeerde straat (eigen foto 2020).

Het is prijzenswaardig dat men aandacht heeft voor vroegere bestemmingen van een eigendom, maar bij gebrek aan elementair onderzoek een stadslegende scheppen helpt niemand. Men hoeft geen architect te zijn om op te merken dat dit huis tientallen jaren later dan in 1856 werd gebouwd. Men hoeft geen stedenbouwkundige te zijn om te zien dat dit gebouw, teruggetrokken tegenover de buurhuizen, gebouwd is nà het realiseren van de rooilijn en dus veel recenter is. Men hoeft geen historicus te zijn om te weten dat een gezin als dat van de (ongeleetterde) schoenmaker Jan Anseele en huisvrouw Rosalie Washer toen zeker niet een dergelijk imposant burgerhuis betrok (afb. 2). Als dit niet

het geboortehuis is, is het dan de geboorteplaats? Zoals hierna wordt aange-
toond is die niet eens in deze straat.

Volgende vragen rijzen op: Is Anseele wel thuis geboren? Zo ja, waar was dit?
Bestaat het geboortehuis nog?

Afb. 2. Huis Penitentenstraat 6-12a in 2020 waar het gedenkplaatje nu te zien is tussen de
onderste vensters (eigen foto).

Is Anseele wel thuis geboren?

Hoewel er sinds 1829 op de Bijlokesite een kraaminrichting was gevestigd, werd Edward Anseele wel degelijk thuis geboren. Dat was toen niet ongevoel. Het werd anders met de ingebruikname in 1866 van het beter uitgeruste gebouw aan de Bijlokekaai (thans de huisvesting van het LOD en Les Ballets C de la B).

De geboorteakte luidt letterlijk: ‘In het jaer achttien Honderd Zes en Vyftig, den acht en twintigsten July, ten dry uren een kwaert namiddag. Voor ons ondergetekenden Schepen, Eduardus Van Pottelsberghe de la Potterie, gedelegeerden Ambtenaar van den burgerstand der stad Gent, provincie Oost-Vlaenderen is gecompareerd Andreas Joannes Anseele, oud vier en dertig jaren, schoenmaeker, woonende in de lange Penitentenstraat, dewelke ons heeft ver-toond een Kind van het mannelijk geslacht, aldaar geborene eergister ten twaalf uren en half s’nachts, van hem verklaerder en van Rosalie Eulalia Constantia Washer, oud negen en twintig jaren, zijne huisvrouw, en waar aen hij verklaert te willen geven de voornamen van Eduardus Camillus. Deze verklaring en vertooning gedaen in tegenwoordigheid van Eduardus Anseele, oud twee en dertig jaren, schilder, woonende in de Zeugestege, en van Joannes Serbruyns, oud acht en dertig jaren, schoenmaeker, woonende in het oud Kasteel. Waarvan akte, welke wy, na voorlezing ondertekend hebben, de vader en de getuigen hebben verklaerd niet te kunnen als ongeleerd.’

De Lange Penitentenstraat wordt dus vermeld als de geboorteplaats, zij het zonder huisnummer. Uit het bevolkingsregister blijkt dat de ouders Anseele toen ingeschreven waren in het huis nummer 6, samen met een ander gezin. Het gezin Anseele zou er blijven wonen tot in 1880, toen verhuisd werd naar de Ham.

Waar was dit?

De initiatiefnemer van het foute bord aan de Penitentenstraat 6-12a weet blijkbaar niet dat straatnamen in Gent wel eens van naam veranderen en de huisnummers nog veel meer. Wellicht heeft hij ergens vernomen dat Anseele geboren is in de Lange Penitentenstraat 6, gaat er blijkbaar van uit dat ‘Penitentenstraat’ en ‘Lange Penitentenstraat’ hetzelfde is én dat het huisnummer 6 voor de eeuwigheid was toegekend. Nochtans, als de huidige Penitentenstraat de Lange Penitentenstraat zou zijn, weet men meteen dat straatnamen kunnen wijzigen, en als het huidige huisnummer 6-12a bij één gebouw hoort, weet men meteen dat eveneens de huisnummers kunnen wijzigen. Dit laatste was

tot 1981 in Gent de regel na iedere volkstelling, die ongeveer om de tien jaar uitgevoerd werd. Een globale herziening van de straatnamen is twee maal gebeurd: in 1943 en in 1981. Daarnaast zijn er vele ad hoc straatnaamwijzingen, meestal om een persoon te herdenken. Een recent voorbeeld uit de onmiddellijke buurt: Bij Sint-Jacobs werd in 2017 deels het Walter De Buckplein.

Afb. 3. Detail van de percelen van de Lange Penitentenstraat blijktens het in 1833 opgemaakt primitief kadasterplan (Rijksarchief).

Om de leesbaarheid van wat hierna volgt te bevorderen geven we nu al aan dat de huidige Penitentenstraat vóór 1900 de Korte Penitentenstraat was, dan de Steurstraat en sinds 1943 de huidige naam heeft. De naamsverandering van 1900 is verweven met de grote urbanistische ingreep in de buurt tussen de Vrijdagmarkt en de Ottogracht. Voor de details, met veel illustraties, kan verwezen worden naar wat hierover in de jaargangen 2010 en 2017 van dit tijdschrift door respectievelijk Daniël Van Ryssel en Luc Devriese is geschreven. We beperken ons tot de essentie. Voordien liepen er vanaf de noordzijde van de Vrijdagmarkt zes eeuwenoude smalle straatjes richting Ottogracht, waar-

onder de Loofsteeg en de Druifsteeg. Daarnaast waren er drie straten parallel met de Ottogracht: de Steurstraat van de Garenmarkt (thans het Edward Anseeleplein) naar de Loofsteeg, ten oosten en in de zelfde as de Korte Penitentenstraat van de Druifsteeg naar de Kleine Botermarkt, nu het Beverhoutplein genaamd, en ten noorden daarvan parallel de Lange Penitentenstraat, thans de Sint-Amelbergestraat (afb. 3). De Lange en de Korte Penitentenstraat werden kort na 1787 aangelegd na afbraak van het 15de-eeuwse Penitentenklooster.

De huidige Sint-Amelbergastraat is identiek aan de vroegere Lange Penitentenstraat, enkel de naam is gewijzigd. De huidige Penitentenstraat daarentegen is grotendeels samen met de Baudelo- en Wolfstraat nieuw aangelegd. De Steurstraat en de Korte Penitentenstraat werden in 1900 met elkaar verbonden door het verdwijnen van het huizenblok tussen de Loof- en Druifsteeg. Deze aldus doorlopende straat kreeg in zijn geheel de naam Steurstraat en werd aanmerkelijk verbreed met aan beide zijden een nieuwe rooilijn, onmiddellijk gerealiseerd, behalve de noordzijde van de vroegere Korte Penitentenstraat. Enkel daar heb je nog huizen op de oorspronkelijke rooilijn, behalve uitgerend het gebouw met huidige nummers 6-12a.

In het kader van de algemene straatnamenherziening van 1943 werd de Steurstraat Penitentenstraat en werd de Lange Penitentenstraat Sint-Amelbergastraat. Deze heilige, die in de 8ste eeuw leefde, mag dan al van Temse zijn, toch is er een band met Gent. Zij werd immers al vanaf de tiende eeuw in de Sint-Pietersabdij bijzonder vereerd, later ook in het Penitentenklooster nabij Sint-Jacobs. Er is zelfs een tweede band met de buurt door de toenmalige Steurstraat, die haar naam dankte aan herberg Het Steurken. Een van de (kort na 1900 opgetrokken) huizen in de nieuwe Wolfstraat heeft trouwens een steur als gevelsteen. Sint-Amelberga, de Scheldeheilige, wordt iconografisch met een steur voorgesteld. Het was niet zo ver gezocht om de Lange Penitentenstraat naar Sint-Amelberga te noemen, maar voor ons was het zowel logischer als eenvoudiger geweest de Steurstraat Sint-Amelbergastraat te noemen en van de Lange Penitentenstraat gewoon Penitentenstraat te maken. Dan was onze vriend(in) van de Penitentenstraat 6-12a niet in verwarring gebracht en had hij het foute bord niet gemaakt.

Besluit: de locatie van het huis met in 1856 als adres Lange Penitentenstraat 6 is in 2020 te situeren in de Sint-Amelbergastraat.

Bestaat het geboortehuis nog?

De huizen aan de noordkant (pare huisnummers) van de toenmalige Lange Penitentenstraat lagen tot 1872 tegen de waterloop Ottogracht, die pas dat jaar gedempt werd (afb. 3). Het werkelijk geboortehuis bevond zich in die ondiepe huizenblok. Na het dempen van de Ottogracht werd de gelijknamige straat breder en werden de achtergevels van de huisjes in de Lange Penitentenstraat straatgevels in de Ottogracht. In de loop der jaren werden die huizen verbouwd of vervangen en kregen de panden een huisnummer aan de Ottogracht (de huidige nummers 1 tot en met 13), wat niet belet dat elk van de huidige panden in de Ottogracht één blok vormt tot aan de Sint-Amelbergastraat en meestal ook daar een huisnummer heeft (de huidige nummers 2 tot en met 12). Om het nog verwarrender te maken: tussen de Sint-Amelbergastraat 8 en

Afb. 4. Actuele kadastrale indeling van de Sint-Amelbergastraat (FOD Financiën – Patrimoniumdocumentatie). Het geboortehuis(je) van Anseele nam een gedeelte in van perceel B 601a.

10 is er een pand genummerd 8/101. Dat de huizenblok zeer ondiep is verklaart dat de huizen slechts één kamer hebben tussen de Sint-Amelbergastraat en Ottogracht. Dit valt zeer duidelijk op in het huis Ottogracht 5/Sint-Amelbergastraat 8/101 waar men vanuit de ene straat door het gelijkvloers raam gewoon de andere straat ziet.

Afb. 5. Huis Sint-Amelbergastraat 8 in 2020 (eigen foto).

Als in 1856 het huis Anseele nummer 6 had, was dit op het derde perceel, te rekenen vanaf de Kleine Botermarkt (Beverhoutplein). Volgens het primitief kadasterplan van 1833 (afb. 3) zou dit ofwel het perceel 603 ofwel het perceel 602 moeten zijn, al naar gelang het meest oostelijk perceel (nummer 605) geadresseerd was Lange Penitentenstraat dan wel Kleine Botermarkt. We vermoeden dat het perceel 605 op de Kleine Botermarkt geadresseerd was. Het is immers gebruikelijk dat een pand op de hoek van een plein en een zijstraat het plein als adres heeft, zeker als de voorgevel op het plein gesitueerd is. Dit is alleszins vandaag het geval: het huidig pand op het hoekperceel heeft als adres Beverhoutplein 14 en herbergt 'Le Bar Dépot'. Ten tijde van Anseele's geboorte was de Kleine Botermarkt een volwaardig plein. De Noordzijde was de waterloop Ottogracht, de andere drie zijden waren huizenrijen, ook aan de oostzijde.

We zijn er bijna, maar nog niet helemaal. Het huidig kadasterplan (afb. 4) vermeldt geen perceel 602! Naast 603 ligt immers 601a. Wat meteen opvalt: het huidig perceel 601a is dubbel zo breed dan de andere percelen. De vroegere percelen 602 en 601 zijn blijkbaar samengevoegd tot één nieuw perceel 601a. Op dat perceel staat een woning met aan de ene kant als adres Sint-Amelbergastraat 8 (afb. 5), aan de andere Ottogracht 3. Deze woning is sterk verbouwd, wat onbetwistbaar blijkt aan de zijde Ottogracht (afb. 6). We moeten geen moeite doen om dit te dateren: de (nieuwe) gevel aan de Ottogracht bevat een naamsteen met het jaartal 1957.

Besluit

Het deel van de woning Sint-Amelbergastraat 8 dat het dichtst bij het Beverhoutplein is (de twee rechtse traveeën van afb. 5) is de locatie van het geboortehuis van Anseele. Bij een passage in augustus 2020 stond de deur toevallig open en bemerkte de auteur de toegang naar een oude kelder. We mogen dan ook aannemen dat het geboortehuis niet is afgebroken, maar verbouwd en geïncorporeerd in een groter geheel. Reeds in 1995 had Guido Deseyn de juiste locatie bepaald, zij het zonder nadere uitleg en zonder de nuance dat het slechts de helft van het huidig gebouw betreft. Een huisje van twee bouwlagen met elk één kamer, maar ook een kelder en een zolder: dat is exact zoals Anseele zelf zijn geboortehuis beschreven heeft. We voegen er aan toe: in oorsprong wellicht uit het einde van de 18de eeuw. Deseyn vermeldt het foutieve naamplaatje niet: het hing er wellicht nog niet toen hij zijn studie maakte. Brands en Van Aelst (2009) deden dat wel in hun fotoboek over de buurt.

Afb. 6. Het huis van twee bouwlagen met witte gevelsteen en adres Ottogracht 3 vormt de andere zijde van het huis op afb. 5 (eigen foto).

Ideaal corona-vrij eindejaarsgeschenk

Betaal een extra abonnement (20 euro).

Het volstaat bij de 'mededeling' de naam en het zendadres van de begunstigde aan te geven.

Geraadpleegde bronnen

Niet gepubliceerd

Archief Gent: geboorteakte Edward Anseele van 28 juli 1856 (met dank aan Philip Debergh)
Philip Debergh, adreshistoriek van Edward Anseele (interne nota opgemaakt in 2004)

Elektronisch gepubliceerd

Primitief kadaster stad Gent, tweede afdeling, sectie B, geraadpleegd bij het rijksarchief via https://search.arch.be/ead/BEA0550_007345_007065/DUT/inventarisnr/I00734500706517691 op 26 augustus 2020

Actueel kadaster stad Gent, tweede afdeling, sectie B, percelen 594-605 geraadpleegd bij FOD Financiën, patrimoniumdocumentatie via <https://eservices.minfin.fgov.be/ecad-web/#/CadGIS> op 26 augustus 2020

Op papier gepubliceerd

Bauwens, E. *Vader Anseele*, Antwerpen, 2019, p. 29 (verwijzing naar AMSAB-ISG, archief Edward Anseele sr., map 178).

Brands, L., Van Aelst, P. (2009). *Vrijdagmarkt en Jacobsparochie*, Gent, p. 12, 19, 105-107, 113-116.

De Potter, F. (1891). *Gent van den oudsten tijd tot heden – zesde deel*, Gent, 1891, p. 427 en 483.

Deseyn, G. (1995). Eedje Anseele: kind van de buurte, *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, deel 49, p. 41-42.

Devriese, L. (2009). Joseph Vermeulen en de grote Gentse straatnamenoperatie 1940-1943. *Gandavum*, nr. 1, p. 45 (eindnoot 11).

Devriese, L. (2017). Wijzemanstraat, Penitentenstraat, Sint-Amelbergastraat en ex-Minnenmansteeg. *Ghendtsche Tydinghen*, 2017, p. 131-144, met aanvulling door Frank Ödberg en de redactie p. 239-240.

Devriese, L. (2017). Met de relieken van Sint-Amelberga van Gent naar Temse. *Van Mensen en Dingen*, jg. 15 nr. 3, p. 14-16.

Gérard, P. en L. (1855-1857). *Plan parcellaire de la ville de Gand et une partie de sa banlieue*, Brussel.

Kenis, P. (1930). *Het leven van Edward Anseele*, Gent, 1930, p. 41-42.

Rogghé, P. e.a. (1948). *Edward Anseele ter ere*, Gent, (niet genummerde) vierde pagina.

Van heddeghem, A. (1983). *De oude Bijlokematerniteit*, Gent, p. 29 en 49.

Van Ryssel, D. (2010). Baudelostaat. *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 39, p. 54-58.

VAN KARNEMELKKOER TOT FLEURIGSTE STRAATJE VAN GENT: DE KORHOENSTRAAT

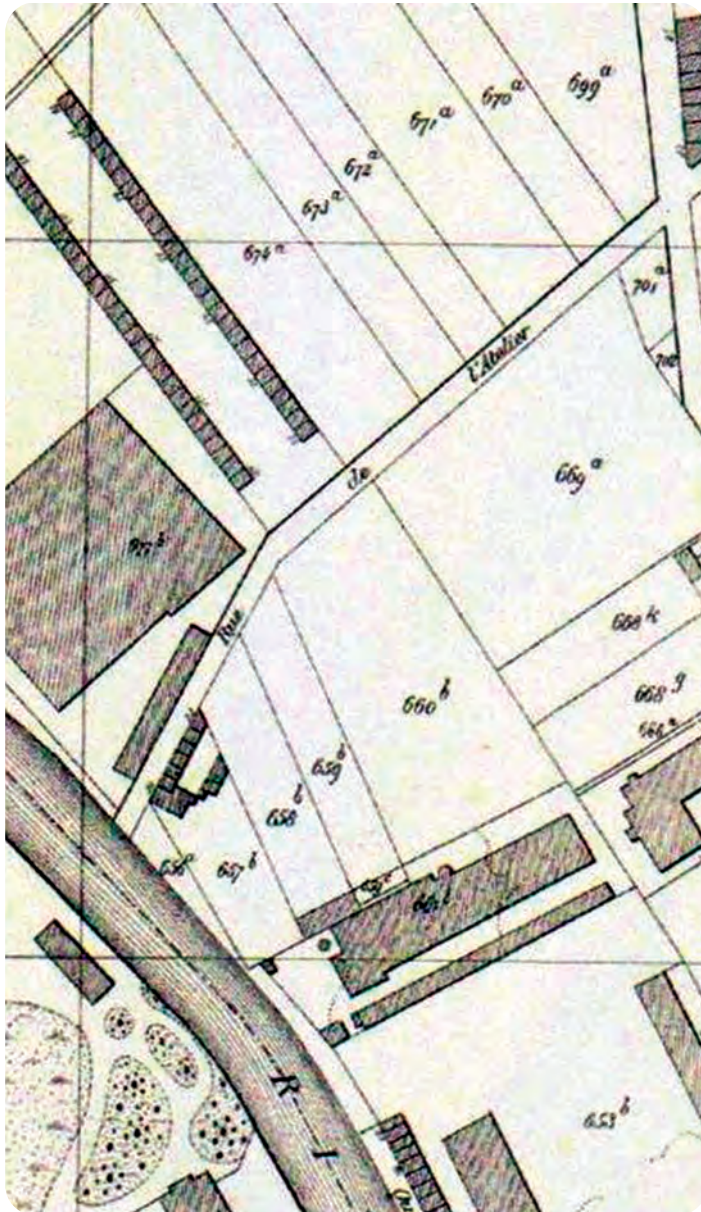
Luc Devriese

Een eigenaardige herinnering aan de in vorige GT-nummers beschreven papiermolens van Frans Pilsen aan de Overzet is de ‘Karnemelkkoer’, een beluik aan de andere zijde van de Rooigemlaan. Nu is dat een fleurig steegje tussen de Kaarderij- en de Lieremanstraat, dat in 1942 de officiële naam Korhoenstraat meekreeg. De originele volksnaam was ontleend aan het uitzicht van het afvalwater van papierpulp dat het bedrijf Pilsen loosde in de ‘Karnemelkgracht’: de noord-westelijke Leie-arm tussen de Leiekaai en de Groene Vallei. De Karnemelkkoer was al bij de aanleg atypisch: de vorm was die van een redelijk brede straat met rijhuizen, maar alle ‘koterij’ werd voorin aangebouwd, waardoor de straat een nauwe, maar gezellige steeg werd.

De ‘Karnemelkkoer’ was iets heel speciaals, dat volgens de goed ingelichte eerste geschiedschrijver van de Brugsepoort, Joris Vandenbroucke, verband houdt met de papiermolens van Frans Pilsen aan de Overzet bij Einde Were. Een steeg, zijstraat van de Kaarderijstraat, werd door het volk zo genoemd. Die was aangelegd dicht bij de noord-westelijke zijtak van de Leie waarin de papierfabrieken vroeger afwaterden, en die vanwege het door papierpulp wit gekleurde water Karnemelkgracht genoemd werd.

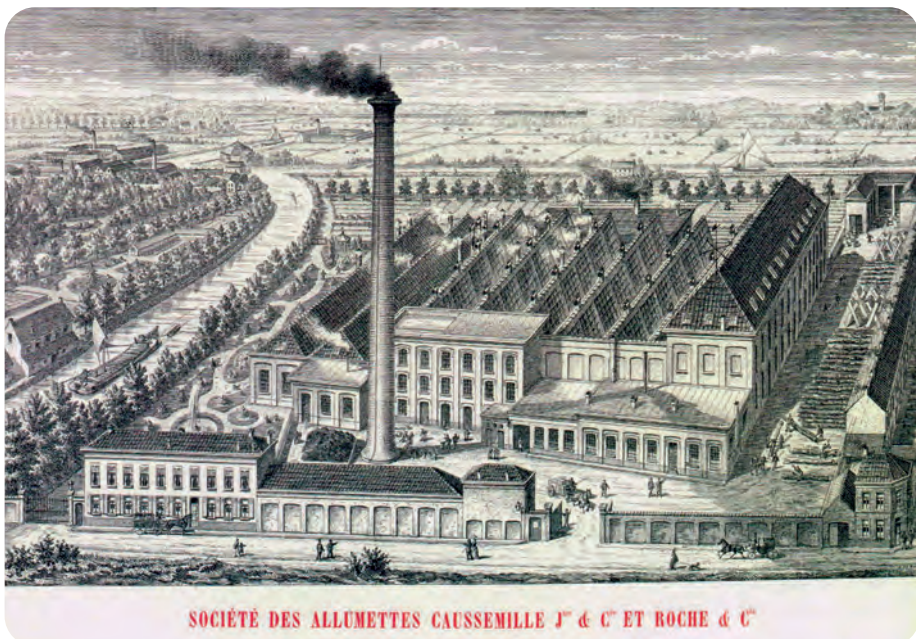
De stad kende in de jaren 1860, na de opheffing van de stedelijke in- en uitvoertaxen, de beruchte stadsoctrooirechten, een explosieve groei door de oprichting van fabrieken en de bijhorende bewoning buiten de vroegere vesten. Dat was ook zo op Rooigem, gelegen bij Einde Were. De huidige Groene Vallei herinnert nog aan de vesten met een nog net niet volledig opgevulde binnengracht aan de Nieuwe Wandeling en de nog bestaande buitengracht aan de Leiekaai.

Het stadsplan Gevaert - Vanimpe uit 1870 (afb. 1) toont in die zone een steegbeluik samen met een reeks fabrieken gerealiseerd in de heel korte periode verlopen sinds het wegvallen van de tolleren in 1860. Het grondplan van de steeg wijst er op dat de ongeveer zestig huisjes meteen voorzien zouden wor-

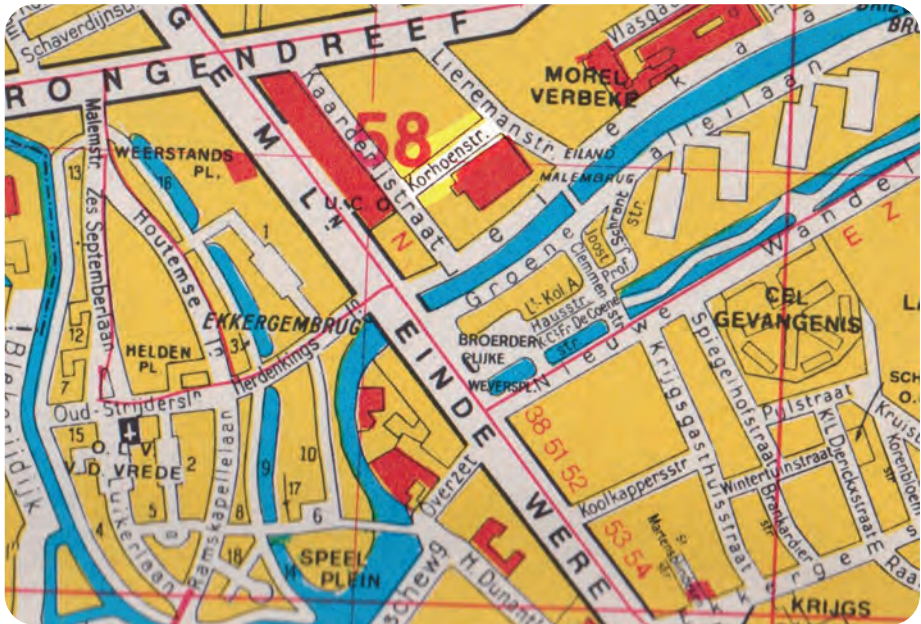
Afb. 1. Detail van het plan Gevaert-Vanimpe uit 1870, vermoedelijk kort na de bouw van het steegbeluik, dat nog niet verbonden was met de Kaarderijstraat (links boven), toen een heel nauw voetpaadje, en de Lieremanstraat (in die tijd Rue de l'Atelier: Werkhuisstraat). De aanzienlijke breedte van de steeg al bij de aanleg 'in the middle of nowhere' is goed herkenbaar op dit plan: vergelijk de breedte met de diepte van de huisjes aan weerszijden. Pal ernaast en onderaan: bedrijfsgebouwen en de 'Karnemelkgracht': een tot stadsgracht omgevormde tak van de Leie aan de huidige Leiekaai.

den van ‘koterij’, niet zoals gebruikelijk achteraan, maar vooraan bij de steeg tussen de twee rijen huisjes. Die ruimte was al bij de aanleg ongewoon breed en dat was misschien ook de reden waarom het volk hier sprak van een koer, de Karnemelkkoer. Zo’n koer was normaal de benaming van een pleinvormig beluik achter het meestal grote voorhuis van de bouwer - eigenaar aan de straat. De huisjes van de Karnemelkkoer waren enkel toegankelijk via de Lieremanstraat, in die tijd de Werkhuisstraat (rue de l’Atelier). Het was dus een doodlopende, afgesloten (beloken) steeg: met andere woorden een beluik. De aangrenzende zone naar Drongen toe was nog helemaal landelijk, zoals goed te zien is op afb. 2. Van een Rooigemlaan of Kaarderijstraat was nog geen sprake.

Afb. 2. De stekskesfabriek Caussemille. Links de Leietak met beboomde tragel die later de Leiekaai zou worden. Onderaan de Lieremanstraat. Rechts: de oostelijke huizenrij van de Karnemelkkoer (nu Korhoenstraat) met de achtergevels grenzend aan het fabrieksterrein. Boven: een grotendeels nog rustiek landschap. Van een Rooigemlaan of bebouwing was nog geen sprake (ongedateerd, in privaat bezit, overgenomen uit Danan e.a. 2007).

De reden voor deze ongewone aanleg is vermoedelijk te zoeken bij de uit 1863 daterende spinnerij - weverij Rosseel - Delise, pal achter de oostelijke rij huisjes (Despretz, 1998). Dit bedrijf werd in 1874-1875 omgevormd tot de ‘steksk-

Afb. 3. Detail van een wegenkaart uit 1970-1977 (schenking De Decker - Van Oostende in DSMG, Sint-Amandsberg). Onder midden: de Overzet. Erboven, aan de andere zijde van de stadsring (Rooigemlaan): de Korhoenstraat, voordien beluik Karnemelkkoer.

Sommige straatnamen veranderden nog na de grote gemeentefusie van 1977. Het op dit plan weergegeven 'Eiland-Malembbrugje' (niet op zijn plaats hier) werd niet gerealiseerd, wel een houten Henri Maerenbrug, meer naar de Brugse poort toe, waar de poppenspeler Maeren huisde. De plannen voor een reeks woontorens (witte blokjes rechts boven) op de site van de enorme verdwenen vlasspinnerij Grote Lys, werden na hevige protesten opgeborgen en vervangen door de aanleg van het Groene Valleipark. Bemerkt de vele fabrieken (rode blokjes).

Bij de Korhoenstraat, midden bovenaan: de stekskesfabriek Caussemille.

Tussen de Rooigemlaan en de Kaarderijstraat zie je er een waarvan de gebouwen nog recht staan: UCO - Rooigem (sinds een paar decennia winkelcomplex). De vlasspinnerij Morel-Verbeke, nu een sociaal wooncomplex, werd de Kleine Lys genoemd. Ook aan de Overzet staat nog een industrieel gebouw. Wellicht een omgevormde restant van Pilsens fabriek?

Hierop is goed te zien dat de afwatering van de papiermolens verliep via de gewezen vestgracht, ex - Karnemelkgracht, tussen de Leiekaai en de Groene Vallei.

kesfabriek' Caussemille (afb. 2 en 3). Deze afdeling van de Franse onderneming Caussemille Jeune & Cie et Roche & Cie produceerde niet de ons bekende houten 'sulferstokskes', maar 'allumetten' met stevig gedraaide katoenen stengeltjes, gedrenkt in een mengsel van was en stearine dat goed opsteef. Vandaar de inplanting in Gent tussen de textielbedrijven (Danan, De Herdt en Robben, 2007). De productie was bijna volledig voor uitvoer bestemd.

Afb. 4. Korhoenstraat in 1981 aan de Kaarderijstraat, met migrantenkinderen die kwamen toegelopen om te poseren voor beluikenfotograaf -onderzoeker Roger Moreau. Hierop zijn de huisgevels veel beter te zien dan op de hiernavolgende foto's uit 2020. (schenking Moreau - Van Caenegem in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Roger Moreau nam in deel VI van zijn reeks boekjes over Gentse beluiken twee foto's uit 1981 op van de Korhoenstraat waarop de huizen te zien zijn, samen met de overwegend Turkse kinderen die daar toen woonden. Nog een derde foto uit zijn rijke verzameling wordt hierbij weergegeven (afb. 4). Hij geeft aan dat de cité omstreeks 1860 gebouwd werd. Dus kort na de opheffing van het stadstolsysteem, toen Gent uit zijn voegen brak. Ook Moreau kende de voorgeschiedenis: 'De volksnaam Karnemelkkoer is afkomstig van de zogenaamde Karnemelkbeek die eertijds in de nabijheid vloeide, en waarin het melkkleurig afvalwater van de papiermolens aan Einde Were werd geloosd.' Meer dan waarschijnlijk was die 'beek' de sinds lang rechtgetrokken westelijke Leie aftakking aan de huidige Leiekaai. Op oude plannen zijn er geen andere beken of grachten te vinden in die buurt.

Afb. 5. Korhoenstraat (foto 2020, in de achtergrond: de Kaarderijstraat).

Hoewel er geen of nauwelijks autoverkeer doorheen kan, is dat nu officieel een straatje dat de Kaarderijstraat verbindt met de Lieremanstraat. Om een of andere duistere reden werd de steeg in 1942-1943 Korhoenstraat genoemd, naar een heidevogel die in Vlaanderen uitgestorven is. In de laatste jaren werd dit steegje door de bewoners met meestal geringe middelen omgetoverd tot wellicht het fleurigste straatje van Gent (afb. 5 en 6).

Na een herstelling van het wegdek in 2004 door de Stad, kregen de bewoners wel problemen met autoracers. Ook het plaatsen van functionele (felle) verlichting werd niet gunstig ontvangen. Daarvan getuigen de hieronder vermelde krantenartikels. Maar uiteindelijk kwam het blijkbaar goed. Een urbanistische gruwel, ongetwijfeld, maar gezellig... en praktisch. Het mag een wonder heten dat dit mocht blijven bestaan!

Afb. 6. Korhoenstraat (foto 2020, in de achtergrond: de Lieremanstraat).

Literatuur

Danan, P.E., De Herdt, R., Robben, D. (2007). *Stekskes uit Gent. De geschiedenis van een Gentse lucifersfabriek*. MIAT, Stad Gent, pp. 63.

Despretz, A. (1998). Gentse lucifersfabrieken. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 27, p. 120-130.

Moreau, R. (2005). *Archiefbeelden Gent. Beluiken en cités verder verkend*, deel VI, Tempus, Stroud, UK, p. 64 en 65.

Vandenbroucke, J. (jaren 1930, niet nader gedateerd). *De Rooigemgalm*, Parochie Sint-Theresia (Boomstraat), deel V, p. 6.

Krantenartikels (knipsels in DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg, collectie ‘Vliegende Bladen Gent, reeks straten):

De Gentenaar, 4-12-2004, Korhoenstraat boos over heraanleg steegje. “De sfeer is helemaal teniet”; *Het Laatste Nieuws*, 4-12-2004), Zonnebrillen tegen ‘snelwegverlichting’ in Korhoenstraat; *De Morgen*, 21-9-2016, Het mooiste steegje van Gent; *De Gentenaar*, 23-9-2016, “Hier kennen de mensen elkaar nog echt”.

HET DRIEDELIGE OEUVRE VAN JULES DE BRUYCKER

Wim Van Driessche

Afb. 1. Portret Frans Masereel (1909).

Het werk van beeldend kunstenaar Jules De Bruycker (Gent 1870-1945) kan in drie perioden ingedeeld worden: de jaren voor de Eerste Wereldoorlog, de oorlogsjaren zelf en het Interbellum. Deze belichting van de artistieke inhoud van de drie fasen is een passende manier om de geboorte van Jules De Bruycker 150 jaar geleden te herdenken. Dit gebeurt aan de hand van persoonlijke documenten van de kunstenaar en van wat kunstcritici, meestal tijdgenoten, over hem schreven. Voor dit artikel werd vooral dankbaar gebruik gemaakt van de bewaard gebleven correspondentie met de kunstcriticus en journalist Frédéric de Smet.

Twee thema's, drie fasen

Een aantal auteurs belichtten nog tijdens het leven van de Gentse tekenaar-etsers en schilder Jules De Bruycker de drie fasen die in zijn werk te onderscheiden zijn. Ze kwalificeerden deze aan de hand van de behandelde thema's, de vormtaal, de techniek en de stijl. Sommige auteurs kenden de kunstenaar van nabij. Ze benaderden het werk dan ook vanuit een persoonlijke ervaring. De Gentse journalist Frédéric de Smet (1876-1948) publiceerde over De Bruycker en correspondeerde met hem. De correspondentie bleef bewaard. Ze vormt, samen met de teksten van de Smet, de basis van dit artikel. Wat daaruit blijkt kan worden vergeleken met andere en meer recente interpretaties. De kunstenaar is ondertussen al een slordige 75 jaar geleden overleden. Net door die afstand in tijd wordt een brede overschouwing mogelijk en kan onze kijk op het gefaseerde werk opgefrist worden.

Het is handig te weten dat De Bruycker zelf in zijn briefwisseling drie aangehaalde fasen afpunte. Daarover is dus geen discussie mogelijk. Toch hier al meteen een kleine nuance, die in 1995 werd aangebracht en terdege geïllustreerd door Brendan Bury. In een expositiecatalogus over Jules De Bruycker onder de redactie van Moniek Nagels lezen we in zijn bijdrage dat ook de Londense prenten van tijdens de oorlogsjaren 1914-1918 in twee categorieën kunnen worden verdeeld. 'Er is de grootsheid van monumenten en de ellende van marginale stadsfiguren. Het zijn thema's die steeds weerkeren in het oeuvre van De Bruycker' (1). Dit impliceert dat de kunstenaar heel zijn artistieke leven, over de drie fasen heen, uit deze twee thema's is blijven putten. Met dit inzicht kunnen we nu de drie fasen gaan reconstrueren.

Eerste fase

Bij de tijdgenoot criticus, essayist en dichter Isidore Van Beugem (1889-1943) lezen we over de eerste fase, voor de Eerste Wereldoorlog dat het werk in het teken staat van geaccentueerde types, die (net) niet gekarikaturiseerd zijn. Het is veeleer lichte spot. In een oogopslag zien we zowel het inwendige als het uitwendige (afb. 1 en 2). Volgens Van Beugem zijn de afbeeldingen opgevat zoals een volkse filosoof ze zou zien (2).

Frédéric de Smet schreef meermaals over De Bruycker. We grasduinden in zijn persoonlijk archief en zagen dat de Smet al in 1922 in het tijdschrift *Gand Artistique* terugkeek op de eerste fase (3). In een geredigeerd stuk dat in het tijdschrift *L'Art Belge* verscheen, toen De Bruycker veel waardering oogstte voor zijn tentoonstelling in de Brusselse Galerie Giroux, lezen we dat De

Bruycker pitoreske interpretaties maakte. De Smet meende dat de artiest en humorist moeilijk te scheiden waren. Sarcasme, maar ook fatalisme speelde een rol in de vertaling van individuele types naar een algemeen volks prototype. De Smet wijst in zijn stukken ook op het belang het werk te kaderen in zijn tijd.

Afb. 2. Het defilé van de Burgerwacht (1912).

Laat ons in gedachten houden dat, indien De Bruycker inderdaad wenste te prototyperen, hij alvast die typetjes uit ervaring tekende, want hij ontmoette heel wat rare kwasten in zijn jonge jaren. Er was de oude universtiteitsconciërge Emile Van Vooren, die door de Amerikaanse criticus R.A. Walker als ‘mad’ werd omschreven. Ook bekend is de anekdote van de zotte metselaar die dacht eigenaar te zijn van het Gravensteen, om het nog niet te hebben over de vele andere volkse figuren die op de armtierige plaatsen vertoefden, waar De Bruycker zelf met zijn moeder woonde (4). Zoals een ex-gedetioneerde die hij achtervolgde om hem te kunnen schetsen tot wanneer die zich uiteindelijk omdraaide, en dreigde hem in elkaar te slaan. De intens geportretteerde markt-

taferelen met brocanteverkopers doen net zo goed heel wat contacten vermoeden, vooral bij Sint-Jacobs. Het is uiteindelijk niet met zekerheid te achterhalen, maar toch waard om het te betwijfelen of De Bruycker deze mensen sarcastisch wilde afbeelden, alleen maar uit drang te spotten, te karikaturiseren.

De toonaangevende letterkundige en tijdgenoot Karel Van De Woestijne (1878-1929), broer van kunstschilder Gustave, beschreef De Bruycker al in 1912. De schrijver had hem ontmoet in het atelier van Julius De Praetere in het ex-karmelietenklooster (Caermers) in de Patersholwijk. De eerste indruk baseerde zich op de verschijning. De figuur van de kunstenaar geeft geen fraai beeld. Hij is arm. Het gaat dieper: stigmatiserend tot marginaliserend krijgt De Bruycker niet alleen een etiket van pessimist vastgeprikt. De graficus is volgens Van De Woestyne een anarchist, die het individualisme aan de kaak stelt. In die (eerste) fase werkte hij ‘vanuit een nihilistisch scepticisme’ (5). Van De Woestijne omschrijft De Bruycker verder als ‘brutaal eigenzinnig’. Hij mist het erkennen en dus verlangen naar vrijheid, want hij gelooft in niets.

Toch kan dit moeilijk als een ronduit negatieve kritiek aanzien worden. Van De Woestijne had zelf veel aandacht voor de sombere, donkere en weemoedige stad, getuige zijn beschrijvingen van het Patershol en het Gravensteen in bijvoorbeeld *De leemen torens*. Hij werd zelfs – naar verluidt per abuis – ooit gearresteerd op verdenking van anarchisme. De zinnetjes ‘de geest en soms de figuren komen terug in latere etsen’ en ‘De Bruycker heeft ‘un oeil’, zijn hier van belang. Trouwens veel later labelt Van De Woestijne hem als een groot kunstenaar, wanneer de schrijver terugdenkt aan de tijd dat ze beiden door het Patershol achter een typetje bleven lopen, opdat De Bruycker snel een schets kon maken. Een nuance is dan ook onontbeerlijk en Van De Woestijne zelf stelde dat ‘pessimisme ook een vorm van menselijkheid is’ (6).

Er zijn nog meer tijdgenoten die over De Bruycker schreven. Achilles Mussche (1896-1974) kan niet ontbreken (7). In zijn bezwerende, archaische taal onderstreepte hij het belang van de contextualiteit die de stad Gent voor de graficus betekende. Uit de beschrijvingen van de eigenheid van de stad kan de lezer opmaken dat de kunstenaar een bezielde zoon van het oude Gent was. De Bruycker woonde toen in het centrum, waar ‘aan den enen kant van zijn straatje de Leie vloeit, aan de andere kant het Gravensteen oprijst. Bars, bonkig en schonkig, zwart als een dreigement, samengebald als een vuist’, zoals Mussche stelt. Het is bijna logisch te noemen dat De Bruycker doordringt tot de kern van het Gentse volksleven, bezeten door de passie van de straat, net zoals Frans Masereel (1889-1972) dat later ook zal doen. De Gentse straattypen, ‘in hun grootse gemeenschap als ’t ware op heterdaad betrap en onbarm-

Afb. 3. Kathedraal Reims (1918).

hartig nagetekend', zijn geen karikaturen voor Mussche. Het is de Gentse werkelijkheid die zich karikaturaal laat optekenen, omdat ze zo verschijnt.

De benadering van de eerste fase kan afgesloten worden met de vraag in hoeverre de onweerlegbaar meesterlijke observator De Bruycker niet louter uit empathie impressies van Gentse mensen tekende en meestal vervolgens ook etste.

Tweede fase: de oorlog

De tweede fase in de ontwikkeling van Jules De Bruycker is voor veel auteurs de meest indringende. De Smet betoogt in het tijdschrift *Scarabee* in 1933 dat zijn oorlogswerk veeleer het resultaat is van ongeëvenaarde hallucinaties, van een groots visioen, dan dat het uit reële, gedetailleerde weergaven bestaat (8). Deze typering omvat een synthese van hoe de kunstenaar het thema van de oorlog benaderde. Het is de bevlogen kunsthistoricus die spreekt en verbanden met Breughel en Bosch aanhaalt.

De recenserende beschrijving en commentaar van de Smet zeventien jaar na de oorlog geeft een bezonken visie van het thema oorlog. Dat De Bruycker in die oorlogstijd ook gebruik heeft gemaakt van bestaande foto's om bijvoorbeeld de prenten *Ieper en Leuven* te maken, zorgt ervoor dat het label visionair niet zonder meer voor de hele oorlogsperiode geldt. Van Beugem omschreef het iconische voorbeeld uit deze tweede fase *Weer klept de dood over Vlaanderen* als dieptergend sarcastisch. Mogelijk werd het woord cynisme vermeden, wanneer de al overtreffende dood als een gedetailleerd geraamte de vlag zwaaide. De dood als moloch die over de blakke kouters van een zwoegend en reutelend Vlaanderen heerst. Deze omschrijving laat de afgebeelde voorstellingen des te pijnlijker aanvoelen. Dat daar persoonlijke visioenen uit voortvloeiden is best een rake typering van zijn werk op dat moment.

De Bruycker was daarin geen uniek geval. In de oorlogsjaren konden heel wat kunstenaars hun aandacht moeilijk weghouden van de totale ellende in die periode. Heel wat toenmalige Duitse expressionisten waren als soldaat ingelijfd en brachten het er niet of nauwelijks heelhuids van af. August Macke en Franz Marc stierven in de loopgraven. Max Beckmann en ook Otto Dix, die in 1914 nog met de oorlogsgod Mars dweepte, keerden zich met platen over de gruwel uiteindelijk af van het oorlogsgeweld.

Afb. 4. Zwarte Kermis (1919).

Heel wat Gentse en andere Belgische kunstenaars waren niet alleen op de vlucht voor het oorlogsgeweld, maar ze reageerden ook artistiek evenzo kritisch. Frans Masereel, Gustave De Smet en Fritz Van den Berghe bijvoorbeeld maakten, los van De Bruycker, in het Engelse Londen hun eigen asiel mee in respectievelijk het Zwitserse G n ve en Nederlandse Amsterdam en Blaricum. Masereel bekritiseerde vanuit een cynische tot anderzijds pacifistisch humanistische insteek de oorlog onomwonden in, onder meer, de korte beeldroman *Debout les Morts*.

De oorlog zorgde voor een herdefiniëring van de werkelijkheid in grimmige visioenen. Vanuit een artistieke oriëntatie was de oorlog ook een motor voor het modernisme. Een kunstenaar als Van Den Berghe gooide zich na de oorlog verder de moderniteit in. Nieuwe vormen zetten zich door. Oude vormen kregen een hertaling na de oorlog met onder meer een revival van christelijke symboliek. Anderen herori nteerden zich met nieuwe levenslust. De Bruycker is net daar en toen resoluut en gelouterd terug zijn oude liefde komen opzoeken en dat zette de toon voor zijn derde fase.

Derde fase

In de derde fase toont de naar Gent teruggekeerde kunstenaar zijn nieuwe pad. Het is geen nieuwe vormtaal die hij heeft ontworpen en hanteert. Hij tekent de bijna onvergankelijke aanwezigheid van wat de ziel van Gent uitmaakt. Het is het samengaan of weer samenkomen van een gerevitaliseerde artistieke en menselijke keuze. Dit wil zeggen dat het thema Gent en de liefdevolle benadering van de architecturale oudheid en zijn omgeving volop aan bod komt. Van Beugem heeft het over de armoedigheid in en van de stad. Persoonlijk meen ik dat er veel tederheid zit in deze fase. De gebouwen tonen de gekraakte rimpels vanuit een amechtig verleden dat wordt meege dragen door de net zo toegetakelde, armoedige inwoners van de stad erin een rol te laten vertolken.

De Smet ontmoette De Bruycker kort na zijn terugkeer net na Wapenstilstand. ‘Als bij toeval,’ zo schrijft hij, ‘ontmoette ik hem als eerste’. De Bruycker deelde hem prompt mee dat hij in de schaduw van die oude stenen het prestige van zijn stad voelde. Alleen al het weerzien met de stad kon en zou de graficus terugleiden naar een grote schoonheid. De hallucinaties maakten plaats voor de magie van de heroplevende oude stad Gent. De indrukken van de bittere oorlog met haar sinistere gloed, het bleke licht en de ondoorgrondelijke duisternis verdwenen uit de etsen.

De tekening en de lijn van Jules De Bruycker keerde weer naar een meer precieze, door de Smet omschreven als filigrane lijn. Ook technisch werd de afwerking meer verzorgd. De graficus veegde de platen schoner. Markeert dit een technische tot artistieke clair-obscur evolutie, of was het louter zo dat De Bruycker in betere omstandigheden atelierwerk kon verrichten? Moeilijk te zeggen, maar de schone platen leverden zonder meer helder piekfijn materiaal af.

Later trok De Bruycker in zijn briefwisseling met de Smet een cesuur in de derde fase, met name tijdens de jaren dertig. Achille Cavens (1892-1972) had al in 1922 verduidelijkt dat De Bruycker verstek had gegeven op zijn eigen toenmalige expositie bij Giroux, omdat hij liever zat te tekenen op een of andere volks evenement in Gent. Bij meerdere expo's in de Gentse 'Salle Ars' in de jaren 1930 kwam in krantenartikelen het isolement van De Bruycker aan bod. Journalist Cavens zag in 1935, weliswaar pover geargumenteed, het isolement als drijfveer, maar hij had het in een diepzinniger stuk uit 1938 over de nieuwe, alomtgeprezen serie van de Sint-Niklaaskerk, over de spirituele liefde van De Bruycker (12).

Toch meldde De Bruycker meerdere malen aan de Smet dat zijn werk in feite weinig de juiste (pers)aandacht krijgt. De Smet niet te na gesproken, werd er te weinig over zijn werk geschreven, vond de kunstenaar. Het pijnpunt bleek nu net bij de positionering van zijn werk te liggen. 'Grote' kunstenaars krijgen meer aandacht omdat ze onder de noemer van een vermeende Antwerpse school worden geplaatst, argumenteerde hij (13). Sommigen vonden dat het werk van De Bruycker te zeer in Gent verwrongen zat. Hij is hier te lang gebleven, luidde het dan.

Toch dekt het Gentse etiket de lading niet. Er was wel degelijk (ook internationale!) waardering voor een oeuvre dat in de breedte niet alleen over Gent gaat. Zijn grafiek en tekeningen werden tijdens zijn leven al museaal gepresenteerd in vele internationale kringen en ook gekocht door pakweg de koning van Italië, voor zover dit een artistieke referentie oplevert. Ondanks De Bruyckers lichte ongenoegen liet menig landelijk tot overzees artikel niet na de lof-trompet te steken.

De Gentenaar had kunnen vertrekken om een carrière internationaal te gaan uitrollen. De jaren dertig waren hoogdagen, waarbij een referentiealbum met 22 etsen uit 1932 integraal over Gent ging. Twee jaar na het album over Gent schreef ook Cavens dat er wellicht geen beter moment was dan net begin jaren dertig, toen De Bruycker trouwens de 'Grand Prix des Arts Plastiques' had

gewonnen en ‘Chevalier de la Légion d’Honneur’ werd. De Bruycker bleef echter gewoon trouw aan Gent. Mijns inziens levert dit geen artistiek nadeel op. Gissen naar de impact van een meer internationaal getinte carrière is koffiedik kijken.

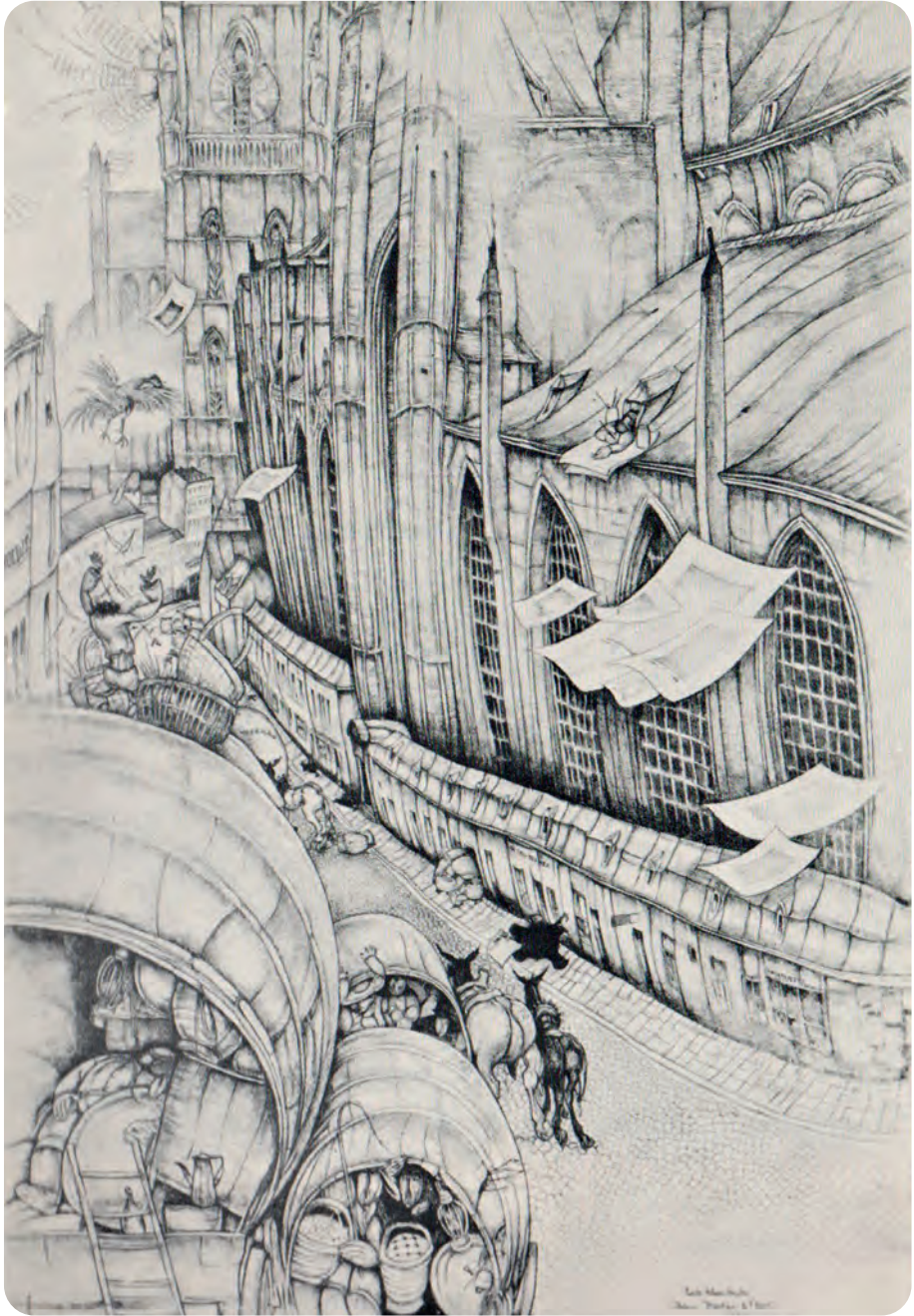
Relatie mens en gebouw

Al in de eerste fase heeft De Bruycker in tekeningen en etsen typetjes neergezet zoals te zien in ‘Wachtzaal’ (1906), ‘Journalisten’ (1907), ‘Op de prondelmarkt’ (1907), ‘Op de markt’ (1910) of ‘Fruitmarkt’ (1910), maar net zo goed al oude gebouwen zoals het huis in de Oudburg, dat – foutief – aanzien werd als van Jan Palfijn (1912) of ‘Rond het Gravensteen’ (1913). Met andere woorden: er was al een spoor in te herkennen van wat hij zowel tijdens en vooral na de oorlog voortbracht.

Algemeen mag gesteld worden dat De Bruycker toen tot doortastende, empathische creaties kwam. Hij was altijd al niet louter een observator, maar zeker in de derde fase werd hij bovenal een diep contemplatief kunstenaar. Hij gaf de relatie mens en gebouw weer. Diepgravend naar de weergave van een stokoude ziel bleef er ruimte voor anekdotiek. Wellicht daarom dat zijn tekeningen niet altijd puur lineair zijn, en dat zijn grafiek door middel van bevlekkend en onderzoekend clair-obscur karakters en persoonlijkheden kan omlijnen, laat opdoemen tot weer verdwijnen. Schoonheid was voor De Bruycker zowel oud en donker, vuil als obscuur tot helder en jong, wakker als krachtig.

Zo werd hij zelfs een expressionist in die zin dat hij zich niet beperkte tot een sterke voorstelling van het gebouw en de mens, maar hun verstrengelde ziel blootlegde. Mens en gebouw werden elkaars verlengstuk, terwijl ook een detailopname van een stuk architectuur een rol speelde. Dat zien we trouwens al vroeg in een versie van ‘De Sint-Niklaaskerk’ uit 1920, ‘De bedelaar Jacobus Alijn’ (1921), ‘De man met de pijp’ (1925), ‘Wachttorentje aan de Isabel-lakaai Gent’ (1925) en ‘Verkopers van oudheden’ (1926).

Het ging weliswaar niet altijd om een dialoog mens-gebouw in de voorstelling te laten zien. Hij liet ook de ambiance van kwajongensstreken zien, pestende jongens ten overstaan van heksachtige dametjes tegen de achtergrond van een stenige relikwie. De Bruycker durfde zowel het gebouw als de menselijke aanwezigheid in perspectief te zetten door een futiele momentopname contradictorisch van een historiek te voorzien. Later maakte hij zelfs veel tijd vrij om hele studies aan specifieke gebouwen te wijden, zoals nogmaals De Sint-Niklaaskerk en haar interieur, maar ook ver buiten Gent met de Franse kathe-

Afb. 5. Sint-Niklaaskerk (1937).

dralen van Bourges en Rouen, de Pont Neuf van Parijs of de Beurs van Brussel en de kathedraal van Antwerpen. Gent werd dan toch losgelaten en de thematiek ging zich ronduit richten op het wezen van het gebouw.

Briefwisseling met de Smet

Frédéric de Smet, een tijdlang president van de Cercle Artistique de Gand, is van groter belang gebleken voor dit korte onderzoek dan de anderen zoals Van Beugem. In diens persoonlijke archief blijkt een kleine hoeveelheid correspondentie met De Bruycker te zitten. Een 18-tal brieven in de periode 1920-1937 geeft een inzicht in de mettertijd persoonlijker wordende relatie. De aanspreektitels evolueren van 'Monsieur' naar 'Confrère' tot 'Ami' of uiteindelijk een combinatie hiervan. Het was niet ongewoon dat de Smet, die ook als journalist actief was, correspondeerde met de Gentse etser. Onze huidige sms'jes en het globale mailverkeer is te vergelijken met het toenmalige kattenbelletje per briefkaart tot en met zakelijke briefwisseling. Dat deze niet altijd werd bewaard, geldt ook voor de huidige digitale communicatievormen. Zonder meer is dit briefarchief dan ook interessant bronmateriaal, al zitten er hiaten in de tijd tussen de onderlinge brieven van de respondenten.

De Bruycker en de Smet correspondeerden per brief of postkaart om afspraken te maken. De kunstenaar meldde zo zijn aanwezigheid op bepaalde dagen in zijn atelier, terwijl de Smet liet weten dat hij al dan niet zou langskomen. Naar de inhoud van dit soort persoonlijke contacten hebben we veelal het raden. Ze spraken bijvoorbeeld ook af elkaar te ontmoeten in het weekend te Oostende, waar er wellicht in een meer ontspannen omgeving over kunst zal zijn gesproken. Goed mogelijk dat daar ook andere kunstenaars aanwezig waren, maar dat blijft onduidelijk.

Wat ook uit de correspondentie blijkt, is de interesse van de Smet om werk te willen kopen van De Bruycker. In een brief uit 1933 werd een bedrag van 700 Bef. afgesproken voor de aankoop van drie gravures, 'Cathédrale Amiens', 'Rouen' en 'Slimvogel'. Later bleek ook voor meerdere, wellicht andere etsen 1600 Bef. te zijn betaald. De Smet was dan twee jaar voorzitter van de Cercle Artistique de Gand, waarvoor de Bruycker hem had gefeliciteerd met de toelichting dat de Smet dat 'cadavre' van nieuwe energie kon gaan voorzien. Tegen die tijd had de Smet al een paar journalistieke stukken gewijd aan De Bruycker en is het duidelijk dat de Smet niet alleen uit beleefdheid zijn kunstenaarschap als waardevol omschreef.

Uit de meestal niet, of niet exact gedateerde correspondentie met de Smet bleek De Bruycker een man met kwalen te zijn. Hij leed aan reuma en hij had het moeilijk om zijn schoenen aan te trekken, waardoor het kon gebeuren dat hij een afspraak met de Smet moest afzeggen. Hij voelde zich moe en bleek daarvoor wel eens naar Brussel te gaan om zich op te laden. Hij zeurde over het gebrek aan tijd, en tijdverlies, en ook over de geringe persaandacht voor zijn werk. Die verloren tijd bleek hem op de maag te liggen, want in meerdere brieven kwam hij erop terug.

Mogelijk was het een excuus om van bepaalde, verwachte aanwezigheden onder uit te komen. Beleefd weigerde hij bijvoorbeeld om die reden te exposeren. Het was niet niks, want de Smet was op een bepaald moment de ‘commissaire général’ van het Salon de Gand. Dit artistieke topevenement werd georganiseerd door La Société Royale des Beaux-Arts, maar De Bruycker weigerde deel te nemen. Zijn argumentatie had weer met het gebrek aan tijd te maken. Hij motiveerde dat hij nog werk had liggen dat afwerking verdiende en de weinige tijd die hem restte, moest dienen om te schilderen. Op 28 mei 1937 antwoordde de Smet dat hij de weigering respecteerde, maar betreurde. Toch drong hij aan om in het kleine eresalon, waar uitsluitend ‘klasse kunstenaars’ figureerden, een paar werken buiten competitie te tonen. De Smet verduidelijkte onomwonden dat De Bruycker de omstandigheden niet goed inschatte. Amicaal meldde hij dat de kunstenaar niet aanwezig hoefde te zijn, maar toch minstens één werk zou moeten insturen. De Smet wilde er zich persoonlijk over ontfermen. Hieruit bleek de onvoorwaardelijke steun van de Smet aan de kunstenaar. De lofbetuigingen in zijn essayistische stukken, die nu gekunsteld en archaisch overkomen, waren dus niet louter ‘bon ton’.

Dat De Bruycker niet altijd even happig was werk te exposeren of present te tekenen op zijn eigen tentoonstellingen, heeft niks te maken met een persoonlijke kwalificatie van eigen werk. Hij achtte dat niet minderwaardig. Het is ook niet zo dat hij het niet wilde laten beoordelen. Uit een brief gericht aan Jean Delvin, ooit zijn leraar aan de Gentse academie, blijkt die wens. Het was dan al een kwarteeuw geleden dat De Bruycker les kreeg van hem. In die lange tijd had De Bruycker een evolutie ondergaan en net dat wilde hij aan een meesterproef toetsen. Uit dit schrijven blijkt dat hij zelf zijn werk grosso modo in de drie bijna stereotype fasen indeelde. ‘Er is werk van voor, tijdens (in Londen) en na de oorlog’, schreef hij (9). Jean Delvin meldde vervolgens na een bezoek aan zijn atelier, dat er een evolutie was te zien in het werk en ‘une exposition sera un succès sous tous les rapports, j’en ai la conviction’ (10). In een niet gedateerde brief aan de Smet én aan Delvin verduidelijkte een

ironische De Bruycker zijn gevoel over zijn aanwezigheid bij de ‘mondaine’ Giroux in Brussel als ‘une victoire définitive ou le contraire’ (11).

Afb. 6. Zelfportret (1939).

Een ander facet van zijn dubbele houding tot het exposeren ligt bij de reputatie van De Bruycker als iemand die zichzelf wilde isoleren. In het begin veel meer omwille van sociale omstandigheden, later was er de oorlog, maar ook de artistieke overwegingen met de overgave aan zijn oeuvre dat voorrang ver-

diende. Treffend hiervoor is dat hij een bezoek van de Belgische koningin aan zich voorbij liet gaan, toen die een kijkje kwam nemen in zijn expositie bij Giroux in Brussel. Hij erkende nochtans het belang van de tentoonstelling, want in een brief aan de Smet vermeldde hij dat de expo bij Giroux het hele overzicht van zijn werk bevatte.

Het is zonder meer een feit, dat na al die jaren het werk van De Bruycker ‘de tand des tijds’ heeft doorstaan. Alle werken blijven hun schattingsprijzen halen én overtreffen op internationale veilingen. Dit in tegenstelling tot werk van pakweg zijn jongere tijdgenoot Jos Verdegem, die wel lange tijd in Parijs werkte. Toen die naar Gent terugkeerde, was het nota bene De Bruycker die ten overstaan van de Smet in een brief een goed woordje deed voor Verdegem. Ze hebben trouwens samen tentoongesteld.

Alle afbeeldingen werden gemaakt naar reproducties in de catalogus *Jules De Bruycker. Schilderijen, Akwarellen, Tekeningen*. Museum voor Schone Kunsten Gent, 11 september -31 oktober 1970.

Noten en literatuur

1. Bury, B. (1995), ‘Jules De Bruycker in Londen 1914-1919’, in: *Jules De Bruycker* (red. Naegels, M.), p.19-23.
2. Krantenknipsel van een niet gedateerd artikel uit het archief van Frédéric de Smet Universiteitsbibliotheek Gent, fonds Frédéric de Smet MSIII16.611.
3. Walker, R.A. (1934), *The Print Collector's Quarterly*, vol. 21, nr. 1, januari, p. 37-58
4. de Smet, F. (1922), Jules De Bruycker, in: *Gand Artistique*, nr. 9, september, p. 126-129.
5. Van De Woestijne, K. (1912), ‘Jules De Bruycker’, in: *Elseviers geïllustreerd Maandschrift*, p. 301-324.
6. Bouckaert, Ch., Brands, L. (2009). *Jules De Bruycker. Over Gent*, p. 10. De tentoonstellingscatalogi van de stichting Jules De Bruycker citeren uitvoerig uit het Verzameld Werk van Karel Van De Woestijne; www.literair.gent.be/lexicon/auteurs/van-de-woestyne-karel
7. Mussche, A. (1936), *Gent en zijn etser-teekenaar De Bruycker*, p. 10-15.
8. de Smet, F. (1933), ‘Jules De Bruycker’ In: *Scarabee*, p. 7-10.
9. Archief van Frédéric de Smet in Bibliotheek UGent MSIII16.611. De Delvin-brief maakt deel uit van de ongeordende correspondentie in dit archief.
10. Stichting Jules De Bruycker (ed.) (2008), *Thuis in de Sint-Niklaaskerk*, p. 22.
11. De Bruycker schrijft in dezelfde zin ook naar Frédéric de Smet in een brief die deel uitmaakt van het archief van de Smet bewaard in de universiteitsbibliotheek.
12. Deze krantenartikelen zijn als losse knipsels te raadplegen in het door UGent bewaarde archief de Smet MSIII16.611.
13. Citaat uit een ongedateerde brief van De Bruycker aan de Smet in datzelfde archief.

Lezers van mijn vorige familieverhaaltjes zal het waarschijnlijk wel opgevallen zijn dat mijn nonkel Guillaume (Giele) in vele opzichten met kop en schouders boven de rest van de familie uitstak. Hij schreef liedjesteksten en toneelstukjes, trad op als acteur en had zelfs met zijn onzichtbare vlo Pelagie een one man show. Hij had trouwens ook een abonnement voor de ‘Franschen theoater’ (de Opera) en dikwijls hoorde ik hem, na het bijwonen van een voorstelling, uitgebreide commentaar geven. Het was enkele jaren na de gloriëtijd van de Gentse Vina Bovy. Mijn ma was een van zijn meest gepassioneerde toehoorders, maar ik begrijp niet waarom zij zelf nooit tot het besluit is gekomen een operaticket te kopen. Waarschijnlijk te duur, want pas enkele jaren geleden heb ik van mijn neef vernomen dat mijn nonkel samen met mijn tante Karlien ergens een gratis abonnement had gekregen.

Niet te onderschatten wat dat betekent voor een tienjarige knaap, al die gesprekken beluisteren en vele namen opvangen: La Traviata, Madame Butterfly, de Parelvisser, dat stuk over die vrouw die een affaire had met een stierenvechter... Mijn fantasie was sterk geprikkeld. Dat heeft mij er als achttienjarige waarschijnlijk toe aangezet boekjes zoals *La Dame aux Camélias* van Alexandre Dumas fils (de l’Academie française!) uit te lezen. Met operabezoek ben ik maar op veel latere leeftijd begonnen, en het bleek niet écht mijn ding.

Maar ter zake. Mijn nonkel was ook een fameuze koperslager. Eigenlijk werkte hij overwegend in garages, gespecialiseerd in het uitblutsen van carrosserieën. Tijdens de oorlog heeft hij menige LKW (Lastkraftwagen) van de Wehrmacht netjes terug opgekalefaterd. De Duitsers waren zo content over zijn werk dat hij er zelfs in slaagde ook voor mijn pa Modest een jobke te bekommen in die garage. Gelukkig kon pa niet veel verkeerd doen, zij waren met enkele blutsen minder al tevreden, nog altijd beter dan aan het Oostfront rondrijden in spiksplinternieuw materiaal.

Giele kon eigenlijk veel meer dan dat uitblutsen. Hij had een soort opleiding in het kunstonderwijs gevolgd en kon ook goed schetsen en tekenen. Zo is hij er toe gekomen in zijn vrije tijd talrijke artistieke creaties te vervaardigen in rood koper. 't Kan zijn, dat dit maar pas na de oorlog is begonnen, toen er genoeg koper was.

Afb. 1. Gedreven rood koperen crucifix.

Ik zie hem nog altijd bezig in een kelder van het huis in de Roggestraat. Er was een soort tafel waarop de koperplaat lag, vastgemaakt in een zwarte materie, waarschijnlijk eerst gesmolten en dan gestold pek. Eerst moest hij een tekening maken en die overbrengen op de plaat, daarna begon het 'ciselieren'.

Met hamer en diverse kleine beiteltjes hamerde hij de lijnen van de tekening in het koper, af en toe slaagde hij erin het koper wat te ‘bomberen’ zodanig dat het wat meer reliëf kreeg en het geheel een levendige indruk bekwam. De tafereelen waren meestal afkomstig van Vlaamse artiesten à la Bruegel: boerenbruiloften, Vlaamse interieurs... Af en toe iets meer gedurfd, zoals twee vechtende honden, met inbegrip van de derde die heenliep met het been. De gebruikte perspectiefmethode was niet altijd correct, maar zorgde toch ook voor een bijkomend effect. Trouwens, ’t is maar vanaf de Renaissance dat ‘onze’ kunstenaars de strijd aanvingen met het wetenschappelijk perspectief, dat weet iedereen.

Naarmate de tafereelen verder werden uitgeciseleerd groeide de belangstelling van de familieleden, en dus ook de commentaar. Nonkel Charles gaf altijd gedurfde kritieken. Waarschijnlijk kwam dat omdat hij de meest belezen was. Ik heb van hem ‘De Verborgenheden des Volks’ (Eugène Sue) geërfd, twee imposante boekdelen uit het Frans vertaald in prachtig Vlaams. Lange tijd was de situatie tussen hem en Giele zeer gespannen, omdat Sarel er hem had op gewezen dat hij de zelfde fout had gemaakt als Bruegel. In diens ‘Boerenbruiloft’ heeft een van de personages een been te veel. Dat is gekend: twee boeren dragen een houten beschot met daarop een hele boel schotels met vlaaien. Je kunt de benen van een drager zien onder het beschot, en, inderdaad, er is er een been te veel. Misschien heeft Bruegel niet de nodige tijd gehad om het tafereel af te werken, of had hij er geen zin meer in om het derde been te overschilderen. Maar je kunt er, als beschouwer, ook van uit gaan dat hij ver op zijn tijd vooruit was. Het is zeer dynamisch, je ziet die boer in feite als het ware een stap voorwaarts doen, het is bijna symbolisch. In dat opzicht doet het denken aan Marcel Duchamps ‘Naakt de trap afdalend’ (vanaf 16+).

Het meningsverschil werd nog venijniger toen mijn zestienjarige neef zich er ook in mengde. Volgens hem hoorde het derde been toe aan een boer die zich vooroverboog om nog een extra portie vlaai te bemachtigen. Zo is de discussie ongeveer verlopen, als ik mij goed herinner. Ik ga er mij nu niet meer in verdiepen, ik heb dat al enkele malen gedaan tijdens de voorbije jaren en ik geraakte er niet wijs uit. ’t Is al even intrigerend als die kwestie van het gestolen paneel van het Lam Gods. Voor mij, als tienjarige, waren dat in ieder geval leerzame gesprekken. Een initiatie in de Vlaamse kunst en de kunstgeschiedenis in het algemeen.

Uiteindelijk toverde Giele veel van die landelijke tafereelen om tot koperen borden met diameters variërend tussen de dertig en vijftig centimeter, al naar gelang het voorradig zijn van koper of het uitdijen van zijn tekeningen. Compleet met haakje achteraan zodat zij konden opgehangen worden aan de muur

van de woonkamer. Giele deed dat natuurlijk ook voor het geld, het was dus niet alleen ‘l’art pour l’art’. Na verloop van tijd waren er maar weinig Van Dammes in wier woning geen koperwerk aan de muur ging, ja zelfs bij veel vrienden en kennissen vond het gretig liefhebbers.

Mijn tante Mariette die in de schoonmaaksector werkzaam was had er terloops met haar madame over gesproken. Madame Duchauchis verklaarde zich geïnteresseerd. Zij kwam eens een kijkje nemen in de Roggestraat en vertrok met een koperen Vermeer van vijftig centimeter, de kassa rinkelde. Het was die Vermeer waarvan mijn neef beweerde dat het perspectief archi-slecht was, omdat het leuke stoeltje op de voorgrond bijna van het tableau dreigde te vallen. Mijn neef, dat was een durver, echt waar (‘een staite moale’).

Maar madame Duchauchis was zeer opgetogen en zelfs gecharmeerd door het scheef staande stoeltje. Meer nog: zij beloofde er met mijnheer Duchauchis over te praten, er kwam een zakelijke deal in het vooruitzicht.

Vanaf die dag en met de komst van mijnheer Duchauchis geraakte de zaak in een stroomversnelling. Hij zou juist een nieuwe kunstzaak openen in de Papegaaistraat. Giele ging akkoord om een vijftal Bruegels van dertig cm, twee van vijftig en een Vermeer van vijftig ter beschikking te stellen om voor verkoop aan te bieden in de etalage. Duchauchis stelde zich tevreden met een bescheiden 10 % bij eventuele verkoop, en hij bestelde meteen ook nog een vijftal Rembrandts, die nonkel zelf mocht tekenen, maar de schetsen moesten eerste met madame worden besproken en goedgekeurd.

Bij de vernissage was de etalage van Duchauchis prachtig om zien: de schotels waren door tante Mariette nog eens extra opgepoetst tijdens haar normale werkuren, en daarna door madame eigenhandig geschikt op een bedje van Perzische tapijten. Er was ook voor de passende belichting gezorgd. Voor de Papegaaistraat betekende dat natuurlijk een kleine facelift. De etalage lokte veel voorbijgangers aan en zelfs de kwaliteitskranten publiceerden er enkele lijstjes over.

Maar de verkoop vlotte niet. De prijzen waren blijkbaar te hoog, wat niet te verwonderen was, want het was zeer arbeidsintensief. Duchauchis overtuigde Giele het over een andere boog te gooien en voortaan zijn inspiratie te zoeken bij de Arabieren. Die maakten altijd van die mooie koperen kruiken. Na enkele dagen bedenktijd ging Giele aan de slag. Kruiken maken ging vlotter dan Bruegels en Rembrandts ciseleren. Bolvormige kruiken, zeer hoge kruiken met lange tuiten en handvatten, allen naar Oosterse voorbeelden: het volledig gamma omvatte minstens tien modellen. Hij gebruikte nu ook twee soorten

koper: rood en geel. Dat was het begin van zijn ‘gele periode’, volgens een recensent in *De Volksmacht*. Mijn ma had een prachtig bolvormig modelletje gekocht voor een gunstprijis. Geplaatst op een tabouretje met een klein Perzisch tapijtje uit de Sarma vormde het een prachtig geheel samen met aan de wand een werkje van Vermeer, waarvoor een ‘déchet’ (overschotje) van twintig cm² uit de kopervoorraad werd gebruikt.

De kruiken verkochten aanvankelijk iets vlotter volgens Duchauschis. Maar uiteindelijk is het toch op een fiasco uitgelopen en Giele heeft nog ettelijke jaren geklaagd over het geld dat hij nog te goed had én geleverde schotels en kruiken die hij nooit terug heeft gekregen. ‘k Geloof dat hij zelfs nog een proces heeft ingespannen, op advies van mijnheer Lambilotte.

Uiteindelijk heb ik het Vermeertje en de bolkruik geërfd van mijn ouders. Ondanks mijn herhaalde pogingen is het mij nooit gelukt er een geschikte plaats voor te vinden in mijn interieur. Dàt was dan het resultaat van enkele jaren avondles in de Academie, waar volgens de lesgevers alleen eigentijds design goed genoeg is, maar dat kon ik tijdens de eerste jaren van mijn loopbaan niet betalen met mijn ambtenarenloon.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze
stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over
de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

Mond tot mond reclame is de beste publiciteit!

INTRODUCTIE VAN DE POKKENINENTING IN GENT

D. Roelants

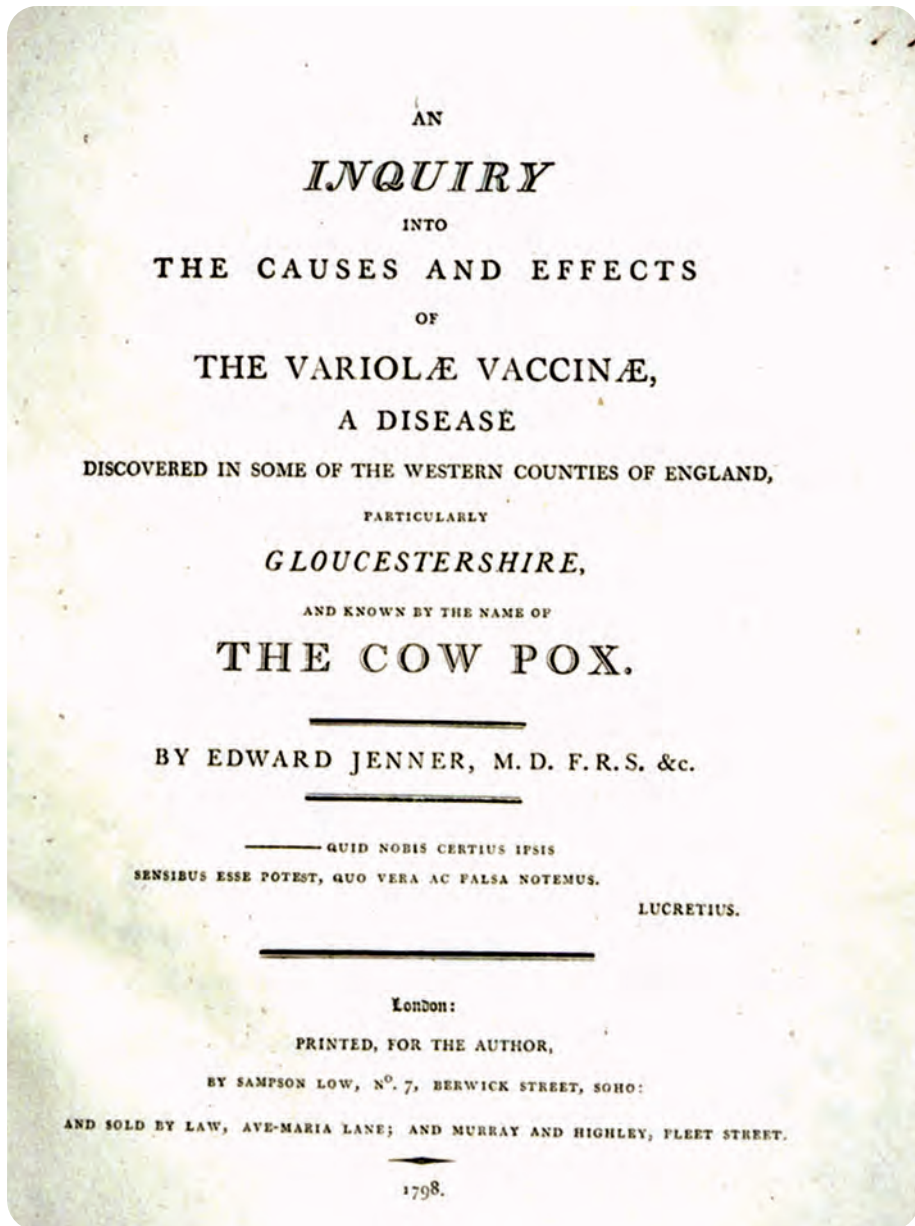
Uit de ‘Verhandeling over de koeipokjes. door J.F. (Jozef Frans) Kluyskens blijkt dat er aan het begin van de negentiende eeuw een grote inspanning nodig was om de mensen te overtuigen zich te laten vaccineren. In dit artikel wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste gegevens vervat in de twee publicaties van Kluyskens over de ziekte en de vaccinatie er tegen.

Pokken: ‘de vreeselykste ziekte’

De pokken waren in de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw de nieuwe pest. Er stierven toen tussen de 10 en 15% van de bevolking aan de pokken en hiervan was 80 % jonger dan 10 jaar (Backs, 2003; Devos, 2006). Als men de besmetting overleefde, bleef men voor de rest van zijn leven zitten met verschrikkelijke littekens. De ziekte was zo verspreid omdat geïnfecteerde personen de besmetting doorgaven nog voor de eerste uiterlijke tekenen zichtbaar waren: ‘De natuurlyke kinderpokken zyn de vreeslykste ziekte daar ’t menschdom tegen te kampen heeft: ‘t elken jaare sleurt zy het achtste gedeelte der bevolking naar het graf, meer dan de helft van ’t gene aan hare woede ontsnapt, is gebrekkig of geschonden.’ (Kluyskens, 1801).

Inoculatie met menselijk pokkenvirus (variola, variolatie)

Voor de ontdekking door Edward Jenner van de koepokinenting werd er reeds gebruik gemaakt van inenting door inoculatie van het menselijk pokkenvirus, maar de tegenstand tegen deze methode was heel sterk, vanwege het feit dat 3 à 5 personen per duizend nog stierf aan de behandeling en de gedachte dat je een ziekte inbracht die er niet was. Ook de idee dat dit een inbreuk was tegen Gods wil speelde nog een grote rol. (Meneil, 1986)

Afb. 1. Fontpagina van de originele publicatie van Jenner. Verzameling Bruno Goddeeris.

Jenner en de koepokken

In het jaar 1798 publiceerde de Engelse plattelandsarts Edward Jenner zijn bevindingen over de koepokken (vaccinia) en de mogelijkheid om hiermee te vaccineren (afb. 1). Hij ontdekte dat als je een mens inent met de koepokken, deze immuun wordt tegen de menselijke vorm van de pokken (variola). Noteer dat de wetenschappelijke naam van het koepokkenvirus afgeleid is van vacca, het Latijnse woord voor koe. De nederige Engelse koe Blossom ligt aan de basis van de wereldwijd gebruikte woorden vaccin en vaccinatie.

Men meende dat koepokken niet voorkwamen op het vasteland. Daarom probeerde men de entstof in te voeren uit Engeland en dat nog wel tijdens de jaren dat de Engelsen in oorlog waren tegen de Fransen onder Napoleon. In de woorden van Kluyskens (afb. 2): ‘Het thans blakende oorlogsvuur het welk ongelukkig twee groote natien te lang vaneen scheid, belette eenen geruimen tyd dat het pokgif ons ten gepasten tyde toekwam’, vooraleer ‘het zyne werkzaamheid verlooren had.’(4) Toch slaagde men hierin. Eerst was er een dokter Roselt die bemiddelde in Oostende en daarna arriveerde het vaccin in Frankrijk door tussenkomst van de Engelse dokter Woodville uit London. In Boulogne sur Mer (Frankrijk) is er nog steeds een monument ter ere van Jenner te zien met de vermelding van Woodville. Jenner verbindt met zijn linker- en rechtervoet Engeland en Frankrijk. Dat was niet evident: de invoer van riet-suiker van overzee, bijvoorbeeld, werd wel geblokkeerd en dat leidde tot de ontwikkeling en productie van de suikerbietenteelt.

Eerste door de overheid gepromote preventieve geneeskunde

De vaccinatie tegen de kinderpokken was in gans de westerse wereld, maar vooral in het door Frankrijk bezette Europees vasteland, de eerste door de overheid actief ondersteunde vorm van profylactische (preventieve, voorbehoedende) geneeskunde.

De Franse bezetter kon door de goede organisatie en de centralisatie van de administratie een stimulator en ondersteunende kracht zijn voor het doen aanvaarden van de vaccinatiecampagnes. De prefect van het Schelvedepartement, Faipoult, bestelde 400 exemplaren van de *Verhandeling* van Kluyskens om te verspreiden onder de ‘communes’ (gemeenten) van zijn Departement. Voor het eerst worden er door de overheid of door vooruitziende dokters genootschappen opgericht om de vaccinatie te organiseren. Zowel Kluyskens als zijn collega’s gebruikten ook duidelijk een wetenschappelijke basis voor hun

werk. Kluyskens trok naar Parijs om daar het vaccineren te bestuderen en om zich te laten overtuigen van het nut. Terug in Gent experimenteerde hij op een wetenschappelijke manier (zie verder).

Afb. 2. Frontpagina van de Verhandeling. Verzameling auteur.

Tegenstand en aanvaarding van het vaccin in Gent

De eerste koepokvaccinatie in Gent werd niet uitgevoerd door Jozef Kluyskens, maar door een van zijn collega's, de vrijwel onbekende heelmeeester Demanet (Afb. 3, Baldewijns, 2005). Kluyskens werd met zijn publicaties wel de grote propagandist van de vaccinatie. Uit zijn inleidende brief blijkt dat het vaccin bij een groep gegoede burgers van Gent al goed onthaald was. Maar het is duidelijk dat ze ook tegenstand ontmoette, zeker bij de man van de straat. Kluyskens schrijft: 'Vooroordeel, onkunde en kwalijk geplaatste tederheid kunnen een wyl den voortgang dezer kunstbewerking vertragen, maar de bewustheid dat zy zelfs geene hoegenaamde ziekte of ongemak baart, zal genoeg zijn om zelfs de tederhartigste ouders te doen besluiten tot de inenting.'

Afb. 3. Een koepokinenting in Gent, 1819. Schilderij van J.B. Maes – Canini. Verzameling STAM Gent.

Dat er tegenstand is blijkt ook uit het feit dat men de vaccinaties begon bij de groepen die niet of moeilijk kunnen protesteren. Dokter Coppens, president van de burgerlijke hospitalen te Gent (de Bijloke) vaccineerde eerst een aantal weeskinderen en nadien volgden pas de burgers die uit eigen initiatief hun kinderen lieten inenten. Ook Jozef Kluyskens zelf probeerde eerst op de weesmeisjes van de Rode Lijveken onder de hoede van de zusters Maricolen, waarvan hij er elf besmet met virulente smetstof uit kinderpokken een aantal dagen na de vaccinatie. Nogal drastisch! Iets wat ook blijkt uit de term die hij gebruikte voor zijn menselijke proefkonijnen: ‘onderwerpen’, zoals in het Franse taalgebruik: *sujets*! Gelukkig bleken deze allen immuun.

Kluyskens was wel niet over één nacht ijs gegaan. Na gedetailleerd een aantal voorbeelden aangehaald te hebben van gelijkaardige experimenten in het buitenland, vooral Engeland en Schotland, beschrijft hij zijn experiment als volgt. ‘Ikzelf, niet willende berusten op ’t gezag van anderen, en verkiezende mij zelve in alles volkomen te overtuigen, hebbe een groot aantal kinderen, die ik te vooren met ‘vaccine’ geënt had, nu met de kinderpokjes geïnoculeerd en op allerhande wijze aan de besmetting dezer laatste bloot gesteld. Deze proeven zijn voornamelyk genomen in het Roodelyveken - huis: van elf onderwerpen (sic!) op een orderlyke wyze aan beide armen ingeënt, is er geen een geweest dat voor de besmetting niet is bevryd gebleven’.

In het jaar 10 van de Franse republiek (1802) verschijnt er een nieuwe brochure bij drukker A.B. Steven: *Verhoog van het geneeskundig genootschap der stad Gend, aan zyne mede-burgers, Wegens de onschatbare weldaden der Vaccine*. In deze tweetalige brochure haalt het geneeskundig genootschap, vermoedelijk langs de schrijvershand van Kluyskens, een aantal argumenten aan waarom de inenting toch voor iedereen belangrijk zijn. Dit is dus een reactie op de argumenten van de tegenstanders. ‘Het zijn slegts de vooroordeelen en ongegronde redeneeringen van een kleyn getal onverlichte personen, welke beletten dat de heilzame inenting der Vaccine in dit departement minder in gebruik is dan dat zy behoorde te wezen.’ (Kluyskens, 1802)

Politieke en religieuze gevoelens

Hoger wordt erop gewezen dat de ‘Vaccine’ in Engeland en in meer andere gewesten van Europa met succes ingeënt worden. Is de verwijzing naar Engeland in een periode van bezetting door de Fransen hier met opzet gebruikt? Tenslotte hadden we in 1798 hier de boerenkrijg en alhoewel deze opstand in de stad Gent weinig succes kende, kan de verplichte legerdienst en de vervolging van de lagere clerus toch een sterk anti-Frans gevoel hebben opgeroepen. Dat de religie nog een rol speelt blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de bis-

schoppen van Mechelen, Gent en Luik in hun antwoord op een vraag van de Franse overheid, vrezen dat ze van de Belgische geestelijkheid niet de volledige steun verwachten, maar dat ze de weldaden van de ontdekking ijverig zullen bekend maken.

Het financiële plaatje en (zachte) dwangmaatregelen

Het *Vertoog*... gaat over de financiële gevolgen voor de “gemeenen man”. Volgens punt negen zijn er geen voorbereidingen noch bijzondere eet- of leefregels nodig en moet men bij inenting van de kinderen niet waken en geen buitengewone zorg geven. Men kan dus gewoon verder werken en zelfs de kinderen kunnen onmiddellijk weer aan de slag. De inenting is trouwens veilig voor alle personen, ongeacht leeftijd, geslacht en in elk seizoen van het jaar.

Een doktersbezoek kostte in die dagen zowat een dagloon van een arbeider. Een arts werd meestal slechts bij de finale doodstrijd geconsulteerd. (9) Het was ook de tijd van de (waardeloze) assignaten als betaalmiddel en er bestond nog lang geen sociale zekerheid.

Om hier een antwoord op te bieden werden er reeds zeer snel gratis vaccinaties ingericht. Een van de eerste maatregelen in Gent was de oprichting op de 1 floreal jaar 9 (21 april 1801) van het Geneeskundig Genootschap der Stad Gent dat besliste om elke tiende en vijftiende van de maand van 4 tot 5 uur 's namiddags in de grote conciergerie van het Gentse stadhuis gratis alle kinderen te vaccineren die zich zouden aanbieden. Dit bericht werd langs verschillende communicatiekanalen verspreid. Ook bij verschillende dokters werden gratis vaccinaties verricht. Toen dit nog niet voldoende bleek, ging men nog een stap verder en moesten alle mensen die toegelaten werden tot de burgerlijke godshuizen verplicht gevaccineerd zijn. De ‘burelen van weldadigheid’ (voorlopers van het OCMW) mochten enkel steun verlenen aan mensen van wie de kinderen gevaccineerd waren of die de pokziekten hadden overleefd en de bureeloversten werden hiervoor verantwoordelijk gesteld door de prefect.

Twijfels en vrees voor nadelige gevolgen

Een ganse reeks argumenten in het *Vertoog* uit 1812 betreffen twijfels die er blijkbaar bestonden en die de gewone man van de inenting weerhielden. Zo wordt erop gewezen dat de personen niet besmettelijk zijn na inenting voor hun medemens ‘zelfs aan personen met welken den gevaccineerden in een zelfde bedde slapen zoude.’ Volgt een lijst van mogelijke complicaties die niet

gezien worden na de inenting, zoals blindheid, lamheid, zweren en stuipen. Daarna gaat het *Vertoog* verder door met inspelen op het schuldgevoel van de ouders: ze mogen het risico niet willen lopen dat de kinderen hen later met de vinger moeten wijzen.

Slot

Ondanks de inspanningen van Jozef Kluyskens en de andere dokters en burgers om de inenting te veralgemenen is er in Gent in 1851 en 1856 nog sprake van een pokkenepidemie en de allerlaatste dode ten gevolge van de pokken viel in het jaar 1908, dus 108 jaar na de eerste Gentse inenting. Vandaar dat publiekslokkers voor een foorkraam in 1951(!) nog zongen (Trentesseau, s.d.): Wilde gij u ne kier amuseren, komt hier zien naar 'Pere en Mere'. Sprijngt nu maer algèwe bij-Want hier zijde van de pokken vrij!

Nu is de ziekte sinds enkele decennia wereldwijd uitgeroeid door de algemene verplichte enting. Dat is een van de eerste echt grote verwezenlijkingen van de geneeskunde. Karel Velle (1991) toonde in zijn *De nieuwe biechtvaders* aan dat deze prestatie een heel belangrijke rol speelde in het verwerven van aanzien en gezag door artsen.

Met dank aan L. De Cocker en B. Goddeeris

Naschrift (LD)

In de heel lange periode - bijna een eeuw - dat er geen door de staat gecentraliseerde en gecontroleerde productie op runderhuid van pokkenvaccin was, gebruikte men de 'van arm op arm' methode. De dokter koos een gezond kind uit en entte dit op de bovenarm met een kleine hoeveelheid vocht uit een koepokblaasje verkregen bij een collega. Nadat de pokjes enkele dagen later opgekomen waren, trok hij met dit kind rond naar de verschillende kinderen uit zijn praktijk om bij hen hetzelfde te doen (De Baets, jaren 1930, niet nader gedateerd, dat zien we gebeuren op afb. 3).

Misschien is het niet overbodig hier te vermelden dat uit relatief recent genetisch onderzoek onomstootbaar gebleken is dat de gebruikte koepokjesentstof eigenlijk paardenpokken bevatte. Het virusreservoir daarvan was vermoedelijk te zoeken bij knaagdieren. Met welke pokjes Jenner zelf entte, valt niet meer te achterhalen. Het oudste bewaard gebleven vaccinmonster dateert van ruim een eeuw na hem (Huygelen, 1997).

Referenties

- Backs, J. (2003). Mortaliteit in Gent(1830-1950), Gent, p.176. *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 29.
- Baldewijns, J. (2005). Een verloren gewaand schilderij van de Gentse schilder Johan Baptist Lodewyk Maes. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 3, p. 457-468.
- De Baets, W. (jaren 1930, niet nader gedateerd) *Volksgeneeskunde*. Veritas, Gent, deel III, p. 216-221.
- Dickstein, B C. (1989). De volksgezondheid. In: *De erfenis van de Franse revolutie 1794-1814*. P. 155-165. Tentoonstellingscatalogus a.s.l.k.
- Devos, L. (2006). *Allemaal beestjes, mortaliteit en morbiditeit in Vlaanderen 18de-20ste eeuw*, Gent, pp. 80.
- Gadeyne, G. (1973). De maatregelen ter bevordering van de vaccinatie, uitgevaardigd door het centraal bestuur van het Schelde departement(1800-1814). in: *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse*, 23,1973, p.143.
- Geneeskundig Genootschap der Stad Gent (1802). *Vertoog van het geneeskundig genootschap der stad Gend aan zyne mede-burgers, wegens de onschatbare weldaden der Vaccine*, Gent, Steven, pp. 3.
- Huygelen, C. (1997). Uit de kinderjaren van de vaccinologie: preventieve geneeskunde in de zeventiende en negentiende eeuw. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, jg. 60, p. 50-60.
- Kluyskens, J.F. (1801). *Verhandeling over de koeipokjes, Het ware voorbehoedmiddel der kinderpokken*, Gent, pp. 59.
- McNeil, W.H. (1986). *Mensen en hun plagen*. Amsterdam, pp. 248.
- Velle, K. (1991). *De nieuwe biechtvaders. Sociale geschiedenis van de arts in België*, Leuven, Kritak.
- Vandenbroecke, C. (1984). *Vlaamse koopkracht gisteren, vandaag en morgen*, Leuven, pp. 101-102.
- Geneeskundig genootschap der stad Gent (1802). *Vertoog...* p. 5.
- Trentesseau, M. (s.d.). *Gentse typen*. De lotgevallen van Jan Pek, p. 47.

MOLENS PILSEN AAN DE OVERZET - LAATSTE JAREN

Van papierproductie naar textielblekerij

Maurice Vollaert

Van de drie molens die in de jaren 1700 draaiden voor de papierproductie van het bedrijf Pilsen aan de Overzet (Einde Were), stond er in de tweede helft van de 19de-eeuw nog één recht als romp zonder wieken, onderdeel van een textielblekerij. Dit wordt geïllustreerd met foto's.

In een vorig GT-nummer (2020 nr. 3-4) beschreef Danny Mattens hoe grafisch kunstenaar en ondernemer Frans Pilsen in de jaren 1700 een papiermolencomplex wist op te bouwen aan de Overzet bij Einde Were. Dit konden we illustreren met mooie afbeeldingen uit de glorie tijd van het bedrijf. De molens konden zowel op wind- als waterdrijfkracht draaien en ze werden gebruikt om de grondstof voor papier te vermalen, fijn te stampen, te weken en te mengen.

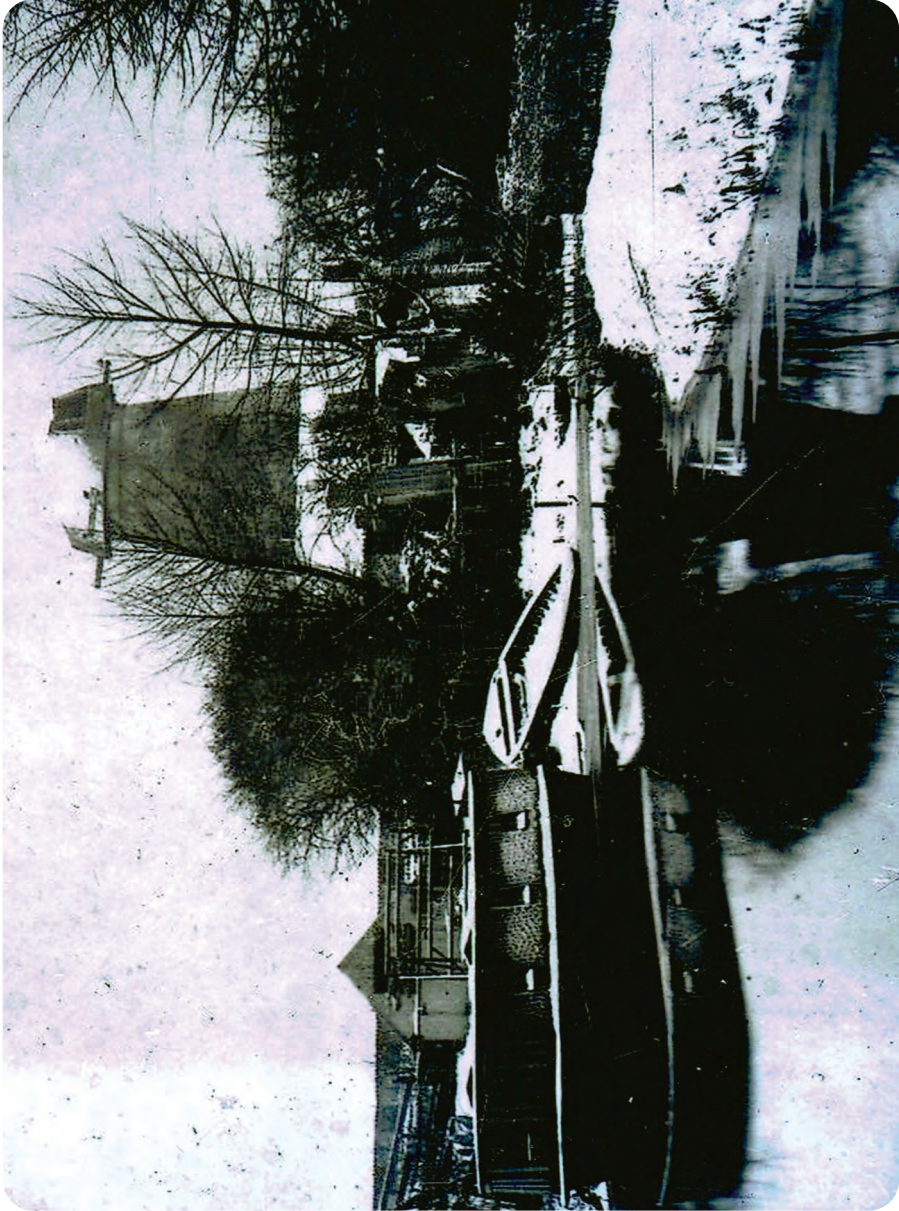
In de jaren 1800, wellicht tot in de eerste decennia van de vorige eeuw, bleef er, nog één molenromp overeind. De wieken waren verdwenen. De hele omgeving was leeg op enkele woningen en primitieve industriële gebouwtjes na (afb. 1). Waren dit stapelplaatsen voor bouwmaterialen? Voor hout? Werd de molenromp zelf ook daarvoor gebruikt? Joris Vandenbroucke licht een tipje van de sluier op in zijn onvolprezen reeks artikelen over de geschiedenis van de Brugsepoortwijk, lang geleden verschenen in De Rooigemgalm (zie daarvoor in nog te verschijnen GT nummers). Een eerste molen werd in 1861 gesloopt, een tweede in 1863. De derde werd vermoedelijk samen met het terrein door de eigenaar, de aannemer (metsersbaas) en bouwkundige Jan Van de Capelle, eventueel samen met zakenpartners, omgevormd tot een blekerij. De foto's dragen geen jaartal. Twee ervan tonen een woonboot (wellicht dezelfde?) van het negentiende-vroeg twintigste-eeuwse type: bovendecks overbouwd met een extra woonruimte, voorzien van venstertjes (afb. 2 en 3).

Afb. 1. De in de 19de eeuw enige overgebleven molenromp van het papierbedrijf Pilsen. Twee arbeiders zijn waarschijnlijk een boomstam met een lange zaag aan het 'vierkanten'. Een van de zagers staat boven op de stam om de zaag omhoog te trekken; de andere er onder, zal de zaag naar beneden trekken. Links woonhuizen en vermoedelijk bedrijfsgebouwen met hoge schouwen. Achterin een primitief industrieel complex, wellicht houtdrogerij (ongedateerde foto, verzameling M. Vollaert).

Afb. 2. Hetzelfde bedrijf gezien vanop het water, waarop een woonboot met bovendecks opgebouwde woonruimte (ongedateerd, verz. Vollaert).

Afb. 3. Een winters gezichtje van de site Overzet, met wellicht dezelfde woonboot als op afb. 2. Nog steeds één molenromp met kap (ongedateerd, verz. Vollaert).

Werk van de druppel melk

Willy Rouquart maakt er ons attent op dat i.v.m. het artikel “Melk voor de Gentenaars (1882-1919) stedelijke Koedienst -Werk van de Druppel Melk en Laiterie de Gand” er een kleine Gentse medaille (afb. 1) bestaat. Ze is ovaal-vormig (34 x17 mm), van zilver en bovenaan met een versierd draaog. Het is een werk van de medailleur Dubar.

Op de voorzijde: bovenaan klimmend langs de rand: LA GOUTTE DE LAIT
Er wordt een niet meer zo jonge vrouw afgebeeld met een naakte baby in haar armen.

Op de keerzijde staat op zes regels de volgende tekst gegraveerd:
DOCTEUR / NEIRYNCK / MEMBRE FONDATEUR / MEDECIN /1914 /
GAND

Volgens deze medaille was “La Goutte de Lait” reeds in 1914 aan het werk en was Dr. Neiryndck één van de stichtende leden. In het door medailleverzamelaars goed gekend werk van Charles Lefebure: “La Frappe en Belgique occupée” van 1923 vindt men deze medaille onder nr. 1277 terug: De voorzijde zoals hier hoger beschreven en de keerzijde is blanco. Volgens Lefebure werd deze medaille in zilver en in bronsuitvoering verkocht ten voordele van het werk “La Goutte de Lait”.

Het is spijtig dat in G.T. zo weinig een beroep gedaan wordt op medailleverzamelaars, want veel artikels kunnen met medailles geïllustreerd worden.

Afb. 1. La goutte de lait 1914 (verz. W. Rouquart)

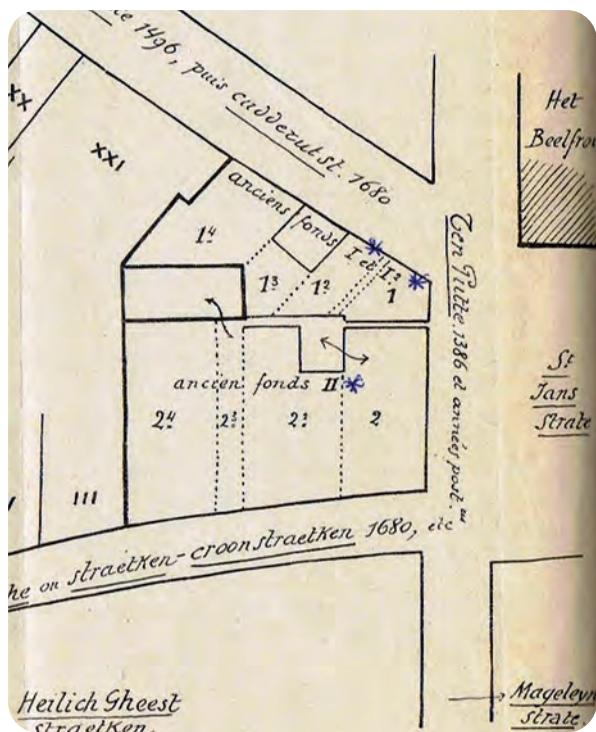
Een AZ is geen Academisch Ziekenhuis

Daniël D'hont en Jos Tavernier wijzen er op dat de afkorting AZ staat voor algemeen ziekenhuis en niet voor academisch ziekenhuis. Sinds 20 jaar heet een academisch ziekenhuis UZ (universitair ziekenhuis). Er bestaan bvb. ook PS ziekenhuizen: psychiatrische ziekenhuizen.

De Grote Crone, eerste schepenhuis

Walter Semay las bij Geert Vandamme dat August Van Lokeren enkele schetsen zou hebben gemaakt van De Grootte Croone, een gebouw dat oorspronkelijk het eerste schepenhuis zou zijn geweest. Waar bevinden deze schetsen zich, waar zijn ze te bekijken?

In het inventarisje door Van Lokeren opgemaakt in 1874 *Atlas historique et topographique de la Ville de Gand* is hiervan niets te vinden. De bovengrondse resten verdwenen bij de verbreding van de Cataloniëstraat in 1834. Of er bij de archeologische opgravingen, nu een tiental jaren geleden op het Emile Braunplein, ondergronds nog iets teruggevonden werd van dit eerste schepenhuis, is ons niet bekend. De locatie werd door Ferdinand vanden Bemden beschreven en in plattegrond (afb. 3) weergegeven.

Afb. 3. Plattegrond met perceelindeling van het huidige Emiel Braunplein, opgemaakt aan de hand van door Ferdinand vanden Bemden verzamelde gegevens en gepubliceerd in *Bulletijn van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* jg 5, 1897. De grote Crone nam het daarop weergegeven Ancien Fonds II in. Fonds betekent hier: grond, erf, perceel.

Stoel met naamplaatje

Koen Schepens vraagt of er iets geweten is van een meubelmaker die aan de Sint-Michiëlshelling woonde. Hij bezit een stoel met naamplaatje G. Van Hove, Rampe St. Michel 7 Gand (afb.4).

Afb. 4. Naamplaatje van te identificeren meubelmaker.

Leontine Thorens

nelleke.de.jong@planet.nl> is voor een biografie van een tot 1942 in Brussel wonende Nederlandse fotograaf – kunstschilder, op zoek naar inlichtingen over een kennis van hem, ene Leontine Thorens. Zij werd omstreeks 1900 geboren in Gent. Tussen 1920 en 1942 woonde ze in Brussel, eerst in Elsene, later in Laken, en na 1942 waarschijnlijk weer in Elsene. Ze heeft als surveillante op een meisjesschool-met-pensionaat in Elsene gewerkt. In 1964/65 zou ze weer zijn teruggekeerd naar Gent, waar ze omstreeks 1976, waarschijnlijk ongehuwd, zou zijn overleden. Zou er nog iemand te vinden zijn die haar heeft gekend? Zou iemand zich haar naam nog herinneren, of verhalen over haar?

Brugloft

Danny Mattens vond het antwoord op de vraag van Jos Tavernier naar de herkomst van woordje BRUGLOFT op een reclamekaartje voor een ‘hoerenkotje’ in GT nr. 4-5 (p. 302) in een artikel van Maurits Van Wesemael ‘Lichte vrouwen te Gent in de 19de eeuw en hun publiciteit (vervolg en slot)’ in *Oostvlaamse Zanten* 1977, jg. 52 nr. 2, p. 55. Het moet gelezen worden als ‘bruiloft’ en dat was een naam die al langer gegeven werd aan prostitutiehuisen. Hij haalt er een aan uit 1687, vermeld in Oude Oostvlaamse herbergnamen van N. Kerckhaert (1976). Men kon er dus alle dagen bruiloft vieren...

Van het beloofde land: brieven, postkaarten of dagboeken gezocht!

Eind 19de, begin 20ste eeuw trokken tienduizenden Vlamingen naar Noord-

Amerika om een nieuw (beter) leven te beginnen. Vaak namen ze de Red Star Line in Antwerpen naar de Verenigde Staten of Canada. Eens aangekomen trokken ze door heel het continent om een eigen stekje te vinden.

In het kader van een doctoraatsonderzoek aan de Vrije Universiteit Brussel, wordt momenteel onderzoek gedaan naar de aanpassingen van Vlaamse emigranten in Noord-Amerika. Hoe was het leven in Noord-Amerika? Hadden sommige migranten spijt van de oversteek? En hoe zat het met de taal, konden de emigranten genoeg Engels om zich verstaanbaar te maken? Om dit project waar te maken, hebben we uw hulp nodig! Heeft u (kopieën van) brieven, postkaarten of misschien zelfs dagboeken in uw bezit waarin geëmigreerde Vlamingen hun avonturen in Noord-Amerika uit de doeken doen? Of kent u iemand die deze schatten op zolder heeft liggen? Aarzel dan niet om contact op te nemen via het e-mailadres yasmin.crombez@vub.be. We luisteren graag naar uw verhaal.

Straatrepressie in 1944

Hannes Pieters (hd.pieters@ugent.be) is voor zijn masterthesis op zoek naar gegevens over straatrepressie bij de bevrijding. Hij verduidelijkt: ‘volksrepressie, de volkswoede die plaatsvond net na de bevrijding en ook later in het voorjaar van 1945. Hieronder alle vormen van repressie buiten de officiële overheid om. Concreet gaat het om het vernielen, bekladden en plunderen van huizen, brandstichting, het aanhouden, samenbrengen en uitjouwen van (vermeende) collaborateurs door het volk/het verzet, het kaalscheren van vrouwen, represailles door burgers of weerstanders, enzovoort. Ook alle informatie omtrent de omstandigheden waarin (vermeende) collaborateurs werden opgepakt en geïnterneerd is zeer nuttig. De administratieve en juridische overheidsrepressie valt hier niet direct onder. Het is ook niet noodzakelijk dat er een link is met het verzet, alleen met straatrepressie.

Eifeltoren op de Zwijnaardsesteenweg

Marc Seger, Stenenstraat 23, 9255 Buggenhout, marc.segher@skynet.be, natuurgids, is geïntrigeerd door een hoekpand in de Zwijnaardsesteenweg. Boven de deur een miniatuur Eifeltoren en in de top een uil, denkelijk een Oehoe. Het Eifeltorentje zou te maken hebben met een naai- en stoffenwinkelje waarvan de eigenaar zijn naaigaren ging halen in Parijs. Daarvoor zou het volgens een buurtbewoner een herberg zijn geweest ‘In de Uilkes’. Of heeft de nabijgelegen Uilkensstraat er mee te maken? Niet zover daarvan af ligt het Strop met de Stropstraat en de Stropkaai. Nog zo’n intrigerende naam. Weet iemand meer?

AAN DANIËL VAN RYSSEL IN DANKBARE HERINNERING

Daniël Van Ryssel, geboren in 1940, liet ons weten dat hij zijn abonnement niet verder kan zetten. Tot onze grote spijt, want Daniël was een heel productieve auteur. Zijn jeugdherinneringen over de buurt rond de Sint-Lievenspoortstraat in - zacht uitgedrukt - niet al te gunstige omstandigheden, publiceerde hij in twintig afleveringen. Ze verschenen in dit tijdschrift in de periode 1999 – 2002 onder de sprekende titel ‘Ik zou daar een boek kunnen overschrijven. De charmes van de dagelijksheid’. Dat was G.T. op zijn best. Daarnaast schreef hij enkele andere artikels voor GT over de meest verschillende onderwerpen.

Daarbij komt nog dat hij aan het documentatiecentrum DSMG in het begijnhof zijn gebundelde teksten schonk. Die handelen over minder bekende gebouwen en ook schrijvers, waarbij hij meegaf dat we er voor GT mochten uitputten als er behoefte aan was. Dat gebeurde effectief, zij het de laatste jaren slechts sporadisch. Zo verscheen in 2018 nog een bijdrage over de ‘normaalschool’, het departement lerarenopleiding in de Ledeganckstraat, waar hij jarenlang les gaf. De website Literair Gent maakt dankbaar gebruik van zijn documentatie over Gentse literatoren en boeken waarin Gentse onderwerpen aan bod komen. En vergeten we vooral niet dat Daniël Van Ryssel zelf heel wat dichtwerken (een vijftiental bundels!) en proza publiceerde, vooral in het tijdschrift Yang dat helemaal dreef op hem en zijn vrienden. In zijn beroepsdomein geschiedkunde moet zeker zijn bekroonde licentiaatsverhandeling ‘De Gentse huishuren tussen 1500 en 1775’ vermeld worden. Ze werd uitgegeven door Pro Civitate en vormt nog steeds een vruchtbaar referentiewerk voor wie lonen en prijzen in die periode wil kaderen.

Uitzonderlijk nemen we ook een berichtje van hem op over zijn collectie per twee jaar ingebonden GT jaargangen. Ze zijn te koop, allemaal samen: alles of niets. Contact opnemen met Daniël Van Ryssel, Gustaaf Callierlaan 89, 9000 Gent. Tel: 09/231 65 24.

GT redactie

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).

Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 20 euro
Steunende leden: 30 euro
Beschermden: vanaf 35 euro
Te factureren leden: 30 euro
Buitenlandse leden: 35 euro - BIC: BPOTBEB 1
Postrekening: IBAN: BE73 0001 0504 7360,
van HHKG te 9040 Gent.

Administratie & Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be – ojs.ugent.be (digitale toegang) - scholar.google.com (digitaal zoeken).

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36, 9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).